

BALADA O MAŠČEVANJU ZAPUŠČENE LJUBICE

Zmaga Kumer

Začelo se je s komentirano radijsko oddajo terenskih posnetkov slovenskih ljudskih pesmi, ki je vsebovala opazko, da pesmi najstarejše oblike nimajo kitic, ampak so sestavljene iz posameznih, zapored se vrstečih verzov. Ta opazka je vzpodbudila kostelskega rojaka J. Gregoriča, da je v Glasniku Slovenskega etnografskega društva (I. II, št. 4) objavil eno takih najstarejših pesmi, kakor si jo je bil v mladih letih zapisal v domačem kraju. Objava zanimivega besedila je bila povod za prvi obisk sodelavcev Glasbeno narodopisnega inštituta v Kostelu, kjer smo posneli ne le omenjeno pesem, ampak odkrili še druge redke pripovedne.

Pa je naneslo, da je prišla v institut kamniška okoličanka dogovarjat se za snemanje v domači vasi, slišala kostelski posnetek in se spomnila, da tudi njena sosedka znata nekaj podobnega. Tako smo našli v Vrhpolju pri Kamniku gorenjsko varianto.

Na sorodne primere v Štrekljevi in Glonarjevi zbirki je opozoril že Gregorič sam. Stvar je postala mikavna, vredna brskanja po drugih zbirkah in nenadoma se je pokazalo, da cela vrsta naših pesmi pripoveduje isto snov, čeprav vsaka po svoje. Kajpak se je vzporedno pojavila misel o morebitnem obstoju podobnih primerov pri drugih narodih. Nazadnje se je zgodba, ki se je bila začela z radijsko oddajo, končala pred skladovnico zapisov, ki naj bi ob konkretnem primeru dali ali vsaj poskusili dati odgovor na načelno vprašanje: Ali more vsakdanje življenje vplivati na nastanek oziroma razvoj ljudske pripovedne pesmi in kako?

I

Jedro o maščevanju zapuščene ljubice je vsakdanje preprosto: Fant (tako po poroki) zbolí na smrt (in umrje), ker je bil zapustil svojo ljubico (in se oženil z drugo) pa si tako nakopal dekletovo maščevanje.

Doslej zbrano gradivo obsega 20 različno naslovljenih, bolj ali manj popolnih oziroma izrazitih primerov, ki so bili zapisani v spodaj navedenem časovnem zaporedju. Z zvezdico označeni imajo tudi melodijo, narekovaj pomeni, da je pesem navedena s prvim verzom.

- * 1. Začarani ljubec, zapisal (zps.) v Cerovcu St. Vraz leta 1837 (gl. NPI,¹ 64 sl. = Kuhač² IV, št. 1543 = SNP³ I/204 = SŽ,⁴ 104).
2. Z boleznijo kaznovana nezvestoba, zps. v Cerovcu St. Vraz pred 1839 (gl. SNP I/823).
3. Z boleznijo kaznovana nezvestoba, zps. v Cerovcu St. Vraz pred 1839 (gl. SNP I/825).
- *4. Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja, zps. v Ziljski dolini M. Majar sredi 19. stoletja (gl. SNP I/819 = NPKS,⁵ str. 19, sl. = Kuhač II, št. 672).
5. Lambergarjeva ženitva in smrt, zps. na Gorenjskem M. Ravnikar-Poženčan pred 1841 (gl. SPKN⁶ III, 52, sl. = SNP I/18).
6. Začarani ljubec, zps. v Framu O. Caf pred 1855 (gl. SNP I/205).
7. Z boleznijo kaznovana nezvestoba, zps. v Framu O. Caf pred 1855 (gl. SNP I/824).
8. Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja, zps. v Predvoru M. Valjavec pred 1884 (gl. SNP I/820 = Kres IV, 179).
9. Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja, zps. v Šentjerneju na Dolenjskem Fr. Hudoklin pred 1887 (gl. SNP I/821).
10. Nezvesti fant, zps. v Makolah Lojza Šalamun (gl. njeno rokopisno zbirko v Štrekljevi zapuščini v Narodni in univerzitetni knjižnici).
10. Zapuščena se maščuje, zps. v Ihanu A. Breznik 1899 (gl. SŽ, 110).
12. »Fantič moj na Trole vandra«, zps. v Ihanu A. Breznik 1899 (gl. III. zv. njegove rokopisne zbirke v Štrekljevi zapuščini).
- *13. »Jaz bi se rad oženil«, zps. v Koblju pri Oplotnici J. Lešnik 1908 (št. 11.953 v GNI⁷).
14. »Komer se dremle, naj gre spat«, zps. pod Šmarno goro neki dijak (odlomek, pomotoma med zazibalkami v SNP IV/8180).
- *15. »Ktermu se dremle, nej gre spat«, zps. v Klečah pri Dolu Fr. Kramar 1910 (št. 8948 v GNI = SŽ, 111).
- *16. »Komor se dremle, naj gre spat«, zps. v Rovtah na Notranjskem Fr. Kramar 1914 (št. 10.444 v GNI).
- *17. »Jaz bi se pa rad uženu«, posneto na magnetofon v Vrhpolju pri Moravčah 1957 (št. 21.417 v GNI).

¹ NPI = St. Vraz, Narodne pesmi ilirske, Zagreb 1839.

² Kuhač = Fr. S. Kuhač, Južno-slovske narodne popevke, I—IV, V, Zagreb 1878—1881, 1941.

³ SNP = K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, I—IV, Ljubljana 1895—1923.

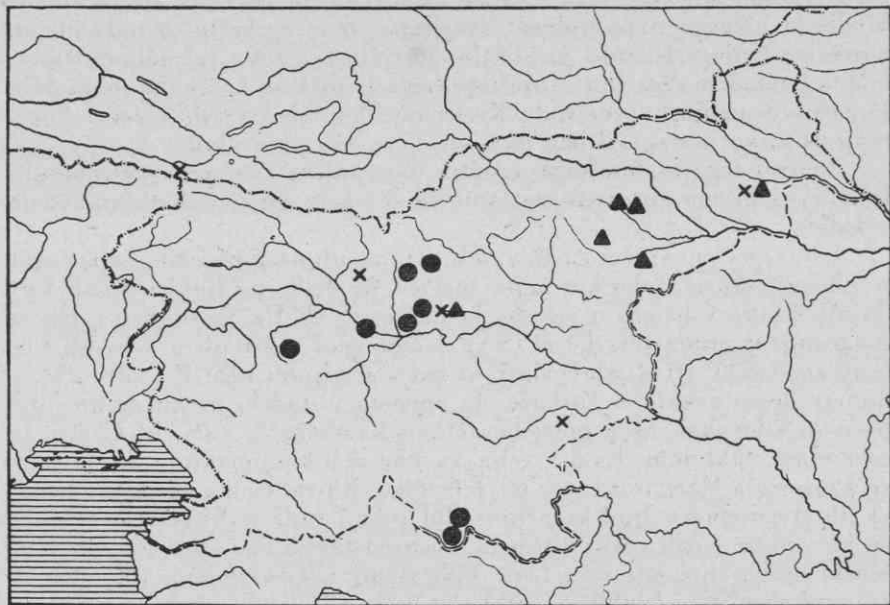
⁴ SŽ = J. Glonar, Stare žalostne, Ljubljana 1939.

⁵ NPKS = J. Scheinigg, Narodne pesni koroških Slovencev, Ljubljana 1889.

⁶ SPKN = (E. Korytko), Slovenske pesmi krajnskiga naroda, I—V, Ljubljana 1839—1844.

⁷ GNI = Glasbeno narodopisni institut v Ljubljani.

- *18. »Mindeš, Mindeš velika vas«, posneto v Slavskem lazu pri Kostelu 1960 (št. 23.968 v GNI = zps. J. Gregoriča iz leta 1923 do leta 1925, gl. Glasnik SED II, št. 4).
- *19. »Kermu se dremle, naj gre spat«, posneto v Vrhpolju pri Kamniku 1961 (št. 24.097 v GNI).
- *20. »Mindeš, Mindeš velika vas«, posneto v Colnarjih pri Kostelu 1961 (št. 24.367 v GNI).

● - 1 ▲ - 2 X - 3

Najdišča pesmi o maščevanju zapuščene ljubice.

1. »Gorenjska« skupina, 2. »Štajerska« skupina, 3. Pokrajinsko nedoločena skupina

Priloženi zemljevid kaže pokrajinsko razširjenost pesmi oziroma najdišča naštetih primerov. Videti je, da je balada znana najbolj na Gorenjskem in Štajerskem, medtem ko so zapisi od drugod vsaj za zdaj le še izjeme; ni rečeno, da bi morebitna poizvedovanja na bodočih terenskih raziskovanjih ostala brezuspešna.

Na prvi pogled se zdi, kakor da pokrajinska pripadnost pesmi in oblikovanje vsebine nista prav nič v zvezi. Da temu ni vedno tako, kaže motivična analiza posameznih primerov.

S tekstovnega vidika, glede na uporabljene motive, moremo vse gradivo razdeliti v tri skupine. Prva obsega št. 5, 11, 14, 15, 16, 18, 19 in 20 gornjega seznama, to je 5 gorenjskih ter enega notranjskega in 2 belo-

kranjska. Druga skupina obsega št. 3, 6, 7, 10, 13, 17, ki so razen zadnjega gorenjskega sami štajerski primeri. Tretja skupina je pokrajinsko mešana: 2 primera sta gorenjska, po 1 dolenski, koroški in štajerski (št. 2, 4, 8, 9, 12). O pripadnosti št. 1 bomo govorili pozneje.

Za prvo »gorenjsko« skupino variant je značilno, da je dejanje zgodbe postavljeno v Mengeš. Nezvesti ženini je praviloma Anzel, zapuščena ljubica pa Marjetica. Vsebinsko ogrodje balade se da strniti v naslednji povzetek: Ko se je Anzel (ali: mladi Lamberg) ženil, je naročil svatom, naj čez Mengeš grede ne piskajo in ne vriskajo, da jih ne bi slišala njegova prva ljubica. Svatje pa so se vpijanili in pozabili na naročilo. Njih vriskanje je slišala Marjetica (tudi: Jelenčika, Katra, mlada Urška) in Anzelnu zapretila. Vzela je piskerc korenčka in ga dala kuhati brez ognja in brez vode. Ko je začel korenček vreti, je začel Anzel umirati in ko je napočil beli dan, je bil že »na pare djan«.

Znotraj tega vsebinskega ogrodja so nekatere zanimive podrobnosti, ki odlikujejo eno ali drugo varianto in si jih je zato vredno natančneje ogledati.

Ustavimo se najprej za trenutek pri imenih nastopajočih oseb. Ženin se imenuje Anzel, tako kot n. pr. mrtvec, ki pride po ljubico (SNP I/61 do 63), fantič v baladi o velesovski nuni (SNP I/273), snubec v pesmi o ugrabljeni mlinarjevi hčeri (SNP I/238), mož v baladi o nezvesti pobegli ženi (SNP I/142) ali čevljar, ki mu umre ljubica (SNP I/221—23) — da navedemo nekatere. To kaže, da imenom v ljudski pesmi ne gre pripisovati kdovekakšnega pomena. »Mladi Lamberg« v varianti št. 5 je še celo samo naključje. Enako velja za ime ženske junakinje, ki je največkrat resda Marjetica, sicer pa Jelenčika, Katra, Urška — sama imena, ki jih srečujemo v ljudski pripovedni pesmi tudi v drugačnih zvezah, pa bi zato ne mogli trditi niti tega, da predstavlja eno ali drugo določen ženski osebni tip, kot je o Lepi Vidi menil I. Grafenauer (gl. njegovo knjigo Lepa Vida, Ljubljana 1943, str. 9).

V četrto variantah (št. 14, 15, 16, 19) je značilen uvodni verz *Komur se dremlje, naj gre spat*, ki nastopa še v neki drugi pripovedni (gl. SZ, 131: »Mati skrbi po smrti za otroke«. Srečamo pa ga tudi v ljubezenski pesmi (SNP II/1761—63), kjer se celo bolj smiselno nadaljuje kot v pripovedni: ... *men se ne dremlje, pa ne grem. / Jaz bom pod oknom čakala / mojga prelubga šoceja*. Šaselj jo ima v Bisernicah I, str. 121 in II, str. 81 med nabožnimi, ker je besedilo spremenjeno: ... *čakala bom Jezusa*, in opozarja na variante pri Štreklju v SNP III/4880. Štrekelj je našel tej pesmi tudi hrvaško varianto. Navaja jo med svatovskimi in se glasi (SNP III/5460): *Hajda spat, hajda spat / koji ste pospani. / Ja nejdem, / ja nisem pospana. / Ja si bom, ja si bom / dragoga čakala*. Verzi so vsebinsko dovolj navadni, da ni treba iskati kakršnih posebnih zvez ali medsebojnih vplivov slovenskega in hrvaškega primera, pač pa gre zgolj za enakšno izraznost. Saj se da isto misel povedati tudi z drugačnimi besedami, kot dokazujejo nekatere variante slovenske ljubezenske pesmi, n. pr. SNP II/1760: *Kdor je truden, naj gre spat, / jaz*

pa bom bedela, / ljubiga bom čakala, / pri oknu bom sedela. Tudi tak uvod je najti med pripovednimi, kot priča varianta pesmi *Nezvesta gospa in tri straže* (SNP I/146): *Keri je truden, naj gre spat, / jaz nesem trudna, nedem spat, / k meni pa pride šribar mlad.* Štreklju se je zdel tak začetek nenavaden za pripovedne pesmi, zato je odlomek prvih dveh verzov naše balade — pisan napačno kot štirivrstična kitica — uvrstil med zazibalke; pomote ni opazil niti Glonar, ko je dokončno urejal SNP IV, čeprav je sodeč po SŽ, 111 moral pesem poznati. Drugi verz se namreč ne ujema več z ljubezensko, kakor je to še pri obeh drugih pripovednih s tem začetkom, ampak takoj preokrene v zgodbo: ... *kakor je storio Anzel mlad.* Ker vsebinsko med temi pesmimi ni nobene zveze in se ujema zgolj po metričnem obrazcu — trodelnem osmercu —, bi mogli sklepati, da je prav ta povzročil prehajanje uvodnega verza iz ene pesmi v drugo. Kje naj bi bilo njegovo izhodno mesto, je težko reči. Smiselni okvir prve kitice navedene ljubezenske pesmi bi govoril za to, da je nastal v zvezi z ljubezenskim besedilom, čeprav po drugi plati učinkuje povsem kot navadni začetki pripovednih pesmi in bi lahko izvirail iz katere teh.

Ob naslednjih dveh verzih: *Do polnoči je sladko spav, / po polnoči je spate zbrav* se spomnimo podobnega mesta iz stare balade z motivom incesta »Brat ubije sestro« (SŽ, 159), kjer je rečeno o deklici, da je *Do polnoči igrala, / po polnoči spevala.* Srbohrvaško paralelo vsebuje n. pr. znana epska pesem »Smrt majke Jugovića« (Vuk⁸ II, št. 47), kjer se pripoveduje o konju mladega Damjana, da ga je bil gospodar naučil *do ponoči sitnu zob zobati, / od ponoči na drum putovati.* Spet primer za to, da ljudska pesem ne nastaja izcela kot umetna, ampak je povečini mozaik, v katerem so kamenčki znana izrazna sredstva, ki so do neke mere jezikovno in etnično neopredeljiva, ker so skupna širšemu krogu ljudskih plasti enake kulturne stopnje, enakšne miselnosti.

Omemba Mengša v vseh variantah »gorenjske« skupine in pa to, da so jih večinoma našli prav v mengeški okolici, bližnji in daljni, nam daje pravico misliti, da je ta oblika balade o maščevanju zapuščene ljubice morebiti nastala nekje na vzhodnem Gorenjskem, v podnožju Kamniških planin. Od tod se je prenesla na Notranjsko in med Kostelce, ki krajevnega imena Mengeš niso poznali dovolj, pa se jim je zato sprevrglo v Mindeš. O tem, kako naj bi prišla balada med oddaljene Kostelce, bodisi ob neposrednem stiku z Gorenjci ali po posredovanju Dolénjcev kot vmesnega člana med Gorenjsko in Belo krajino, za zdaj ne moremo kaj določnega reči. Prvo je verjetnejše, ker je balada na Dolenjskem pravzaprav neznana. Za vprašanje, kdaj naj bi se bili Kostelci z balado seznanili, utegne biti važen podatek, da je pesem po Kostelu širila starka, na pol dninarica, na pol beračica, po imenu Minca Hatova, rojena okrog 1820, doma menda iz vasi Vrh. Če je pesem slišala v mladih letih

⁸ Vuk = Vuk. St. Karadić, Srpske narodne pjesme, Beograd 1932, knj. I.

od starejših pevk, je morala biti balada v tistem okolišu znana že nekako ob koncu 18. stoletja ali vsaj v začetku 19. stoletja.

Uporaba Lambergovega imena, ki sicer zanj ni nobenega pravega razloga, postane razumljiva, če upoštevamo, da so bili najemniki mengeškega gradu od 16. stoletja dalje Lambergi⁹ in da je spomin nanje ostal živ vse do današnjih dni.

Piskanje in vriskanje svatov, ki ga hoče ženin preprečiti, bi utegnilo biti v zvezi z vožnjo nevestine bale ali s svatovskim sprevodom na poročni dan. V obeh primerih po stari šegi ne gre brez godcev in vriskanja, kar ni le izraz dobre volje, ampak hkrati obrambno dejanje zoper uroke.¹⁰ Če torej svatje pozabijo na ženino prepoved, jih gotovo ni zapeljala samo pijanost, čeprav se v pesmi izrečno omenja. Bilo bi zoper tradicijo in neustrezno razpoloženju, če bi se svatovski sprevod pomikal skozi vas molče in tiho. Glagola »iti« v tej zvezi ni treba jemati dobesedno, saj govori varianta št. 15 o vožnji s konji (*ko bte furali*), št. 19 pa celo o ježi (*ko bote čez Mengaš jezdila*), ki je opisi gorenjskih ženitovanjskih običajev nasploh ne omenjajo.

Za stare balade je značilno, da ne izgubljajo besed z opisovanjem, ampak z nekaj verzji povsem osvetlijo prizor. Taka zgoščenost sloga odlikuje tudi »gorenjsko« obliko naše balade, ko govori o Anzelnovi svatbi. Dejansko jo komaj nakaže, pa vendar zaživi pred nami v vsej bahavi prešernosti. Lahko si predstavljamo na okrašenih vozovih sprevod veselih svatov, ki nekoliko vinjeni vriskajo na vse grlo, da bi skoraj preglasili godce. Kajpak je takoj vsa vas pokoncu in hrup prodre tudi do kamrice ženinove prve ljubice, ki brž razume, kaj hrup pomeni. Za Anzelna je to usodno.

Ljubičino maščevanje je v dveh variantah, Breznikovi iz Ihana (št. 11) in Kramarjevi iz Kleč (št. 15) posebej utemeljeno: *Marjetica na prag stoji, / svojga sinka pa v rok drži* (št. 11). Ihanska še doda: *Anzel vzame vojstar meč, / vadseka sinčka glavco preč*. Ta dva verza sta verjetno kasnejši dodatek in izvirata iz drugih balad. Praviloma ju srečujemo v oni znani »Draži je brat od ljubega« (SNP I/711—14) z začetkom *Dekle je prala srajčki dve, kjer se navadno glasita: Fant potegne ojster meč, / odseka ljubci glavco preč*. Malo drugače zvenita v baladi o detomorilki, ki jo za kazen obglavi oče njenih otrok: *Potegnil z nožnic ojster meč, / je vrgel Urški glavco preč* (SŽ, 119). Dekletu je v tej baladi ime Urška in fantu Anzelj, kakor v našem primeru. Morda je to golo naključje, morda pa niti ne, če upoštevamo, da je pesem o detomorilki zapisal M. Ravnikar-Poženčan na Gorenjskem, verjetno v Selih pri Kamniku, medtem ko je naš primer iz Ihana. Kraja sta dovolj blizu, da so možni obojestranski vplivi in prehod verzov iz ene balade v drugo.

⁹ Gl. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1957, str. 195.

¹⁰ Prim. Fr. Remec, Zenitovanjski običaji na Gorenjskem. Letopis Matice Slovenske 1885, 101, 103; B. Orel, Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 282—292; V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, 202.

Razen v navedenih dveh variantah si Anzel v vseh drugih nakoplje ljubičino maščevanje le s tem, da jo zapusti in se oženi z drugo. Užaljeno dekle mu v večini variant požuga s prstom in v nekaterih še zagrozi. N. pr. v št. 15: ... *na bodeš imov sreče ti*, ali v št. 11: *Jest t**bom** nardiva*,¹¹ *k_{se}t na zdi*. V št. 16 in 19 mu naravnost napove smrt: *Preden bo jutri beli dan, / boš pa ti že na pare djan*.

O dekletu ni nikjer rečeno, da je čarovnica, razen v št. 5, v kateri Lambergejeva mati svari svate, češ da jih ne sme slišati Marjeta, *ker je huda coprnca*. In vendar Anzel v vseh primerih umre zaradi ljubičine čarovnije, ki je v tem, da si dekle pripravi korenja in ga skuha v lončku *brez vsakga ognja in vode, / brez vsake božje milosti* (št. 18). V št. 16 je piskrc *kofren*, to je bakren, poln korenja in ga je treba postaviti sredi veže. V št. 5 ima dekle čarodejni koren spravljen v kamrici oziroma v kleti (... *dajte od kamrce, keldra ključ, / čem postaviti mu koren*), medtem ko v št. 18 teče v *svetlo kamrico*, odpre *škrinco malano* in vzame *ven korenčke tri*. V št. 11 skuha razen korenin še koprive, po oboje pa gre posebej v *planinco zeleno*. Čarovni značaj tega kuhanja najbolj razodeva okolnost, da zanj ni treba ognja in vode, niti »božje milosti«. Kakor znano sta ogenj in voda očiščujoča elementa, nasprotna čarovnijam in čarovnicam. Izraz *brez božje milosti* nam postane razumljiv, če pomislimo, da vsebujejo besedila zagovorov zoper bolezní in uroke praviloma nabožne formule in razne blagoslove; čarovno kuhanje, ki naj ima prav nasprotni učinek, mora torej nujno biti *brez božje milosti*. Kakšen koren oziroma korenine naj služijo za čarovnijo take vrste in čemú bi bilo treba dodati še kopriv ali pa kuhati v bakrenem lončku, se mi z dosegljivo literaturo doslej ni posrečilo odkriti.

Učinek časovne kuhe se kmalu pokaže. S pristno baladno redkobesednostjo povedo štiri variante od šestih: *Korenče začne zavrevati, / Anzel pa umirati* (št. 19; enako št. 11, 16, 18). Tudi smrtni boj je kratek: *Predno ko bio je beli dan, / so Anzelna že na pare dal* (št. 19; podobno št. 15, 16). V št. 11 umre Anzel že med čarovno kuho: *Kropilce začnejo vrevata, / Anzelna na pare devata*. V št. 15 in 16 zbolí o polnoči: *Ura bije polnoči, / Anzel že bolan leži* oziroma *Anzelna že glavca boli*. Št. 16 o čarovniji sploh ne govori, domnevamo pa jo ne le iz primerjave z drugimi variantami, ampak tudi iz ljubičine grožnje, češ da ne bo imel sreče. V št. 5 se bolezen razvije malo počasneje: Lambergar sicer takoj po vrnitvi domov potoži, da ga *glava zlo boli* in mati domneva, kaj bi utegnil biti vzrok, vendar je Lambergar šele tretji dan *zlo bolan* in šele osmi dan je pokopan.

Medtem ko motiva o čarodejni kuhi, ki povzroči smrt, ni najti v nobeni drugi slovenski pripovedni pesmi, pa je njen učinek opisan na način, ki ga poznamo že od drugod. Gre za balado o fantiču, ki sreča »mrtvaško kost« in jo sune z nogo, zato pa mu »mrtvaška kost« zagrozi kakor ljubica v našem primeru št. 16: *Preden bo jutri beli dan / boš že*

¹¹ Narediti = nekomu nekaj pričarati, začarati koga (Pleteršnik).

ti na pare djan (SZ, 148). Kakor Anzelnu se zgodi tudi fantiču: *Komej je vurca polnoči, / fantič že bolan leži, / preden je biv pa beli dan, / fantič je že na pare djan* (SZ, 149). Balada o mrtvaški kosti se je pela — in jo poznajo še zdaj — skoraj izključno v kamniškem okolišu, tako kot »gorenjska« oblika obravnavane balade. Nič čudnega torej, če imata skupne poteze.¹² Da najdemo navedene verze ne le v št. 15 iz Kleč, v št. 19 iz Vrhpolja oziroma podobne v št. 5 iz Sel (?), ampak tudi v št. 16 iz Rovt na Notranjskem, je samo dokaz več, da je balada v tej obliki iz kamniškega kota nastopila svojo pot proti zahodu na Notranjsko in proti jugu, v Kostel.

Z ženinovo smrtjo se balada praviloma konča (gl. št. 5, 15, 16, 19), tako da so sklepni verzi v Breznikovem zapisu iz Ihana (št. 11) dejansko nepotreben epilog, ki s pripovedovanjem o begu prestrašenih svatov in o sedmini namesto svatbe učinek pesmi prej oslabijo kot povečajo. Drugače pa je s kostelsko varianto (št. 18), ki sledi gorenjskim do verzov *Korenček začne zavirati, / Anzel mlad pa umirati*, potem pa zaobrne na drugo pot. Iz naslednjih verzov razberemo, da poskusi Anzel v zadnjem trenutku odvrniti smrt s tem, da pošlje nekdanji ljubici Jelenčiki sporočilo z nenavadno ponudbo: *Nemój, nemój Jelenčika, / pri tej bom spav samo eno noč, / pri tebi bom pa druge vse*. Jelenčika se ne da preprositi, ampak vztraja pri tem, kar je bila sklenila: *Neču, neču, Anzel mlad, / ti moraš umirati*.

Motiv, da umirajoči ženin pošlje sporočilo nekdanji ljubici, veže kostelsko varianto in preko nje vso »gorenjsko« skupino s »štajersko«, ki je temo o maščevanju zapuščene ljubice sicer nekoliko drugače oblikovala.

Za »štajersko« skupino variant je značilno, da je ženinova nezvestoba prvi ljubici socialno pogojena: Na prigovarjanje sorodstva (v št. 6 in 7 po lastni volji) se fant odreče revne ljubice in poroči bogato dekle. Takoj po poroki ali vsaj kmalu potem zboli, umreti pa ne more, dokler ga prva ljubica ne obišče, s čimer naj bi bilo nekako naznačeno njeno odpuščanje.

To vsebinsko jedro je v posameznih primerih dosti različno oblikovano. Še najbolj se ujemajo št. 3, 10, 13 in 17, medtem ko je v št. 6 in 7 vse polno stranskih motivov, zaradi katerih učinkuje zlasti št. 7 nekoliko gostobesedno, čeprav pripadajo uporabljena izrazna sredstva starejšemu pesemskemu stilu.

Most med »gorenjsko« in »štajersko« skupino tvori št. 6, ker do polovice besedila vsebuje značilne motive obeh skupin. Tako n. pr. edina izmed »štajerskih« sporoča za ženina in ljubico imeni (Anzel, Micka). Tudi začenja pripovedovati zgodbo v 3. osebi, vse druge pa v prvi,

¹² Seveda je treba dopuščati tudi možnost, da gredo te skupne poteze na račun pevcov, ki je imel v spominu obe baladi, pa so se mu motivi zapletli, tem laglje, ker je v obeh isti metrični obrazec.

čeprav je uvodni motiv isti: Fant bi se rad oženil, pa nima »glihe«,¹³ kajti ljubica, ki bi mu bila »gliha«, je revna (št. 6: prevbožnih ljudi; št. 17: revnega stanu; št. 10: pregmaj ljudi; št. 13: premojstersko). Odloči se torej za poroko z bogato, svatom pa naroči, naj ne »krikajo«, ko bodo šli mimo njegove prve ljubice, ker bi jo to užalostilo. Namesto bojazni pred morebitnim maščevanjem je v št. 6 nagib za prepoved samo še nekakšna obzirnost do dekletove žalosti. V drugih variantah »štajerske« skupine tega ni, ampak se ženin navadno izgovarja na prigovarjanje sorodstva: *Žlahto bom jas ubogal, / bogato dekle vzel* (št. 13). Povsem drugače zveni začetek v št. 7 s posmehljivim fantovim vprašanjem, ali bo ljubica kaj žalovala, ko se bo oženil v deveti deželi z bogato vdovo. Ljubičin odgovor *O kaj bom jaz žalovala, / žaloval boš koj ti sam*, se zdi skoraj kot prikrita grožnja. Pravo grožnjo vsebuje spet št. 6. Uvajata jo verza, ki ju poznamo že od drugod: *Micka je na pragu stala, / vse je dobro slišala* (prim. SNP I/752–72 »Previdno dekle«). Grožnja je znatno medlejša kot v variantah »gorenjske« skupine: *Pred ko bo dva dni / boš rad pome poslal*. V drugih »štajerskih« variantah ni o tem niti sledu, če izvajamo verz *Vem, ne bom več dolgo živ* v št. 3, ki bi bil lahko izraz slutnje, da ženitev kljub bogastvu ne bo prinesla sreče.

Ženin dejansko kmalu po poroki zbolí. Posamezne variante povedo to na razne načine. N. pr.: *H poroki so šli veseli, / od poroke uže žalostni* (kajti ženin zaprosi za posteljo, da bo legel vanjo; št. 7) ali *Je v jutro bil zaročen, / večer bolen leži* (št. 10) ali *Tjeden celi še ne mine, / ljubi močno zbéteža* (št. 3). Vzrok bolezní zamolčijo po vrsti vse variante. Kljub temu z veliko verjetnostjo domnevamo, da je tudi tu kriv nekakšen čar kot v »gorenjski« skupini. Morda so ustrezni verzi kasneje izpadli, kajti št. 6 (sic!) omenja čaranje vsaj na koncu, ko se dekle prepozno pokesa češ: *Nesrečna copernija, / ko sem se je naučila! / Zlodej vzemi baba, / ko me je naučila!* Morda pa je bila »štajerska« oblika balade že od vsega začetka vsaj v večini variant (kot smo omenili, je št. 6 nekakšen most med »gorenjsko« in »štajersko«) toliko modernejša, se pravi mlajša, da se je zdelo nepotrebno govoriti o čaranju, ko je kazen za nezvestobo že tako terjal sam ljudski čut pravičnosti in bi nenadna bolezen v tej zvezi nikogar ne začudila. Saj vemo iz drugih pesmi,¹⁴ da se smatra

¹³ S tem uvodnim motivom se začenja tudi balada *Nevesta umrje*, varianta, ki je objavljena v SNP I/227 in jo je zapisal Ravnika-Poženčan nekje na Gorenjskem, najbrž v Selih. Le ime fantovo je drugo: *Ožbalt bi se rad oženil, / Ožbalt, ki je lep in mlad, / pa za gliho dolg ni zvedil, / ni si mogel prave zbrat*. — V nadaljevanju pripoveduje pesem, da je Ožbalt končno zvedel za lepo Nemkinjo in jo zasnubil, a ona že pred poroko umrje, za kazen, ker se je bila zaobljubila Mariji, pa je besedo prelomila. V nekem smislu je ta balada pendant naše: tam umrje ženin, ker je prelomil besedo prvi ljubici, tu pa nevesta, ker je prelomila obljubo devišva.

¹⁴ V SNP so variante sicer samo iz Bele krajine in Hrvaškega Zagorja, a štajerska ima z obema pokrajinama v folklornem pogledu mnogo skupnih potez.

za manjše zlo *cerkvo razgraditi / neg divojko na vero ljubiti*, kajti *cerkva bi se zopet zagrabila, / a divojka vere ne dobila* (SNP II/2332).

Medtem ko v »gorenjski« skupini čar takoj učinkuje smrtno (razen v št. 18, gl. str. 7), je v »štajerski« nezvesti ženin obsojen najprej na bolezen. V št. 7 je naravnost rečeno, da je ležal *celih sedem let, / da se je uže meso ločilo / od njegovih belih kosti, / duša se ne more ločiti / ode trupla grešnega*. Število sedem je tu zgolj stilni element brez stvarnega pomena. Tudi pri opisu bolezni se ne misli na nekaj konkretnega, medicinsko opredeljenega. Pesem hoče reči le, da je bila bolezen huda, mučna in morda nenavadna. Opis se v ljudski poeziji uporablja tudi v zvezi z drugačno temo kot nekakšna stalna rečenica. Tako ga vsebuje n. pr. legendarna pesem o sv. Barbari, pomočnici ob smrti (SNP I/649: *Jān sedam let boban leži, / da se meso voč oh kosti, / pa le še, le še smrti ni*) ali v pesmi o mlinarju in smrti (SZ, 155 sl.: *En let en dan bolan leži, / meso se mu od kosti vali, / smrti pa le še ponja ni*) ali končno v pesmi o bolnem pobiču, ki mu je tičica zaupala pogovor treh deklic (ena je dejala, da bo tak naredila / *svojmu preljubimu, / de bo tak dolgo ležal / na smertni postelji bolan, / da se bo meso od kosti ločilo, / de si bo prosil smerti sam*; SNP I/822). Citati so vzeti iz gorenjskih variant pesmi, kar kaže, da izrazna sredstva ljudske pesmi niso last samo določenega geografskega področja, vsaj ne vedno.

Druge »štajerske« variante bolezni ne opisujejo, vendar se da o njej iz nadaljnje besedila posredno sklepati. Rečeno je namreč, da bolni ženin pošlje po svojo ljubico. To se pravi, da je njo sumil kot povzročiteljico bolezni in zato od nje pričakoval pomoči. Vsekakor brez nje ne more umreti, to, da smrt odlaša pa pomeni, da bolezen ni ena izmed »ta hitrih«. V št. 6 ženin sam piše ljubici: dvakrat je zaman, tretjič ga usliši: to je varianta, v kateri ljubica ob poroki zagrozi, da bo še rad poslal ponjo. V št. 10, 13 in 17 prosi bolnik svojo ženo, naj gre po ljubico. Žena mu ustreže in dekle pripelje, medtem ko se v št. 3 na enako prošnjo razsrdi. Vendar se bolniku želja izpolni, kajti *ljuba se je z srca djala / no je taki k njemu šla*. V št. 7 pošlje žena na moževo prošnjo sla, *hitrega no čerstvega*; sporočilo je namreč treba poslati v deveto deželo.

Ljubica sprva noče nič slišati, češ: *Še kaj bi jaz taj hodila, / ker sem pregmaj ludi* (št. 10), ali: *Kaj bom jaz taj hodila, / ker sem premojstrana* (št. 13) oziroma: *Kaj bom jaz s teboj hodila, / k sem prerepnega stanu* (št. 17). Se pravi, da zavrne prošnjo z enako utemeljitvijo, s katero je bil prej ženin utemeljil svojo odločitev za poroko z drugo. Št. 3 in 6 smo že prej omenili. V št. 7, ki je sploh gostobesednejša, se ljubica brani, češ da mu ne more pomagati, naj kar žaluje, *naj jemu le pomagajo / vsi njegovi beli tolarji / no njegova bogata vdova*. Torej ljubica tudi v tej varianti zavrne bolnikovo prošnjo z njegovimi lastnimi posmehljivimi besedami. Zavrnitev ponovi še potem, ko že pride k njemu, česar v drugih variantah ni. Ljubičine besede zvenijo deloma kakor Marijin odgovor v pesmi o brodniku, ki Marije ni hotel prepeljati čez vodo, a jo je potem, ko se mu je za kazen ladja potapljala, klical na pomoč (prim.

SNP I/523—37): *Ne morem ti pomagati, / pomagajo naj krajcarji / in tisti beli zeksarji*. Pesem o Mariji in brodniku je ena najbolj razširjenih in še danes živih pripovednih pesmi. Vendar ni nujno, da bi bila neposredno vplivala na našo balado. Lahko je skladnost besedila posledica podobnih okoliščin, ki so v obeh primerih povzročile, da je prišla do izraza ljudska povračilna miselnost: Kakor se posojuje, tako se vračuje!

Zaključku »štajerske« oblike balade je utegnila kumovati ljudska uvera, da na smrt bolni ne more umreti, dokler ne doseže sprave s svojimi sovražniki oziroma, da je treba bolniku na smrtni postelji vse odpustiti, sicer bi umrl zelo težke in strašne smrti.¹⁵ Podatek o tem imam samo z Dolenjskega in Koroškega, vendar ni rečeno, da uvere drugod ne poznajo; saj v bistvu ni nič nenavadnega, ampak temelji na vsakdanjih, psihološko razumljivih izkušnjah. Dejansko se je že primerilo, da kdo kar ni mogel umreti, dokler ni dosegel, kar je s poslednjimi močmi želel ali dokler se ni ugodno razrešilo, česar se je bal. Kakor da je bila neka napetost v človeku, ki je bila močnejša od smrti. Ko mu je odleglo, je napetost popustila in je lahko umrl. Med vzroke za tako napetost spada nedvomno želja, da bi šel človek »spravljen« s sveta, da bi ne bil še v spominu osovražen. Iz težnje po olajšanju smrti so nastali tudi prenekateri obsmrtni običaji. Nekateri vsebujejo še predkrščanske elemente, drugi so po izvoru že krščanski. Mednje spada n. pr. kropljenje z blagoslovljeno vodo in prižiganje blagoslovljene sveče,¹⁶ o čemer poroča prav zaključek naše balade.

V št. 5, v kateri je ljubica sama prišla k umirajočemu, čeprav žena ni hotela iti ponjo, zadostuje, da dekle stopi v hišo, pa bolnik umre. V št. 17 mu najprej poda desnico — pač v znamenje sprave —, nato pa vzame v eno roko *glažek žegnane vode*, v drugo *jeno svečo žegnano*. *Ko je dekle to storila, / on je hmirati začel*. V št. 10 in 13 prinese *en glaš friške vode* namesto blagoslovljene; ko jo izpije in mu ona užge oziroma da v roko blagoslovljeno svečo, ženin umre. Kaj je prvotnejše v tej zvezi, »friška« voda ali blagoslovljena, je težko reči. Moglo bi biti eno in drugo. Ker jo prinese v kozarcu, je skoraj bolj verjetno prvo. Po drugi strani pa bi škropljenje z zelenim rožmarinom v št. 6 kazalo na blagoslovljeno vodo, četudi v tej varianti ni izrečno omenjena. Vendar je tu še posebej potrebna kot sredstvo zoper čarovnijo. Kakor smo že omenili, se dekle v št. 6 naravnost obtoži čarovnega dejanja (gl. str. 175) in nazadnje obupa nad seboj rekoč: *Oči si bom zavezala, / v vodo bom skočila!* V št. 7 ljubica najprej z besedami izrazi odpuščanje, potem prime v levico bolnikovo *tenko srajčico*, v desnico *vošeno svečico* in nekako zagovori umirajočega: *Loči se, loči duša proč / ode trupla grešnega / no pojdi, kam si se poslužila!* Učinek je popoln: *Teh besed še ni izgovorila, / duša se je uže ločila proč*. Ta prizor spominja na staro navado iz Tuhinjske doline:

¹⁵ B. Orel, Slovenski ljudski običaji. Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 304; prim. tudi M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958, 135.

če je umiral otrok, tako majhen, da še ni bil pri birmi, so poslali po botra ali botro, da je položil na otroka krstno srajčko (!) in držal v roki blagoslovljeno svečko; brez tega bi otrok ne mogel umreti.¹⁶ Dokler ne vemo, ali je podobna navada še drugod znana, oziroma ali velja kje tudi ob smrti odraslih, si s tuhinjskim običajem ne moremo kdovekaj pomagati pri razlaganju prizora naše balade. Domnevamo lahko samo, da gre v pesmi za neki doslej neznani običaj lajšanja smrtnega boja in ne zgolj za pesniško domisljico kakor bi sodili iz samega baladnega besedila.

Variantam št. 10, 13 in 17 je na koncu pridejanih še nekaj verzov — opozorilo fantom, naj ne zapuščajo zaljubljenih deklet oziroma v št. 17 tudi staršem, naj deklet ne branijo fantom. Verzi so odvečen in očitno kasnejši dodatek, narejen po vzorcu novejših sentimentalnih ljubezenskih pesemskih storij. To se v št. 10 in 17 razodeva že na zunaj: medtem ko so vse kitice baladnega besedila dvovrstične in se pri petju glede na štiridelni napev ponavljajo, tvorijo kočni verzi prave štirivrstične kitice.

Tretja skupina obsega pet variant, št. 2, 12, 4, 8, 9, ki so vse razen ene vzete iz SNP, tamkaj razvrščene pod dvema naslovoma: Z boleznijo kaznovana nezvestoba (SNP I/823) in Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja (SNP I/819—821), čeravno spadajo skupaj. Značilnost te skupine, ki pokrajinsko ni omejena, je poudarek na nacionalnosti: fant zapusti svoje dekle, ker si je v nemški deželi, kamor je bil »vandral«, našel Nemko za ljubico.

»Vandranje« na Nemško (v št. 12 in 9 konkretno na Tirolsko oziroma v št. 8 na Štajersko-Vobrštajerje), ki ima samo po sebi sicer res kulturno zgodovinsko in socialnoekonomsko ozadje — naši ljudje, zlasti obrtniki so hodili v tujino deloma zaradi strokovne izpopolnitve pri tujih mojstrih, deloma zaradi zaslužka, bodisi za daljšo dobo ali le sezonsko, in pri tem postali posredniki tuje kulture — je treba v obravnavani pesmi vrednotiti samo kot odsev vsakdanjega življenja, ne da bi mu pripisovali kak večji pomen za vsebino pesmi. V št. 2 »vadrnanje« niti ni naravnost omenjeno, marveč je rečeno samo, da se je ljubi *svadia* in zato *mi daleč je odiša*.¹⁷

Pač pa je v vseh variantah poudarjen nacionalni moment, morda najbolj v št. 8, kjer pripoveduje fant sam, da je vedno imel dve ljubici, »Kranjico« in »Nemčico«, pa je prvo zapustil, da je šu za *omado Nemčico* / *iz te lepe dzele krajnsče*, / *gor na Vobrštajerje*.

¹⁶ Ustno M. Šuštar po pripovedovanju očeta Janeza Šuštarja, organista iz Špitaliča.

¹⁷ Odlomek št. 2 je kot posebna pesem objavljen med poskočnicami, SNP II/4221. Zapis je Vrazov iz Ljutomera in se glasi: *Moj ljubi se je svadia, / na Nemško odiša, / Nemkinjo si zebra / za svojo ljubo!* — Iz Strekljeve opombe, da jo je Vraz zapisal skupaj s poskočnico *Tota Micka bo moja* (SNP II/2501) in jo tudi tako ritmiziral (v daktilskem distihu 5 + 4 z anakruzo namesto v trohejskem distihu 6 + 5 z anakruzo) vidimo, da Vraz odlomka ni prepoznal oziroma, da ga morebiti niti pevci niso več čutili kot del daljše pesmi. Dejansko so ti štirje verzi vsebinsko zaključeni kakor se zahteva od poskočnic.

Potek zgodbe je podoben kot v »gorenjski« in »štajerski« skupini variant, le da so primeri mestoma zelo okrnjeni, lahko bi celo rekli razkrojeni. Prvotno baladno besedilo postaja bolj in bolj ljubezenska pesem.

Medtem ko vsebuje št. 2 še verze, ki po smislu nekoliko spominjajo na ljubičino grožnjo v »gorenjski« skupini (*Naj si jo vzame, naj, / vem, ne de dolgo živ*; prim. št. 15: ... *na bodeš imov sreče ti*) ali še bolj na ženinovo slutnjo v »štajerski« (prim. št. 3: *Vem, ne bom več dolgo živ*), se druge variante zadovoljijo z dejstvom, da nezvesti fantič na tujem zboli (n. pr. št. 12: *Gvar pa zdaj bovan leži*). Št. 8 še pristavlja, da je *boven ležou let an dan*. Takšno rečenico smo srečali med »štajerskimi« variantami naše balade, vendar ne kot nekaj posebnega, izključno nje-nega (gl. str. 176), zato je ne kaže jemati preveč resno. Morda je res od-mev »štajerske« skupine, morda tudi ne.

Nasprotno se zdi, da verza *Dva tjedna ni preteklo, / ljubi zbeteža* iz št. 2 nista povsem samorasla. Saj beremo v št. 3 »štajerske« skupine *Tjeden celi še ne mine, / ljubi močno zbeteža*. Spričo tega, da sta oba primera št. 2, 3 iz istega kraja, Cerovca, zveza med njima ne bo le slu-čajna. Saj smo pravkar videli, da sta si podobna tudi predhodna dva verza:

št. 2: *Naj si jo vzame, naj, št. 3: Pa vem, bom si jo vzea,*
vem, ne de dolgo živ. vem, ne bom več dolgo živ.

Mogoče je obe pesmi zapel isti pevec, pa je za podobno vsebino nehote uporabil podobna izrazna sredstva v dobri veri, da sta se pesmi »vedno tako peli«. ¹⁸ Teoretično možno, vendar vsaj v tem primeru manj verjetno je, da bi bila podobnost posledica redakcijskih posegov zapi-sovalca, tokrat Vraza, za katerega vemo, da mu zapisi niso bili nekaj nedotakljivega.

Kako v št. 6 »štajerske« skupine tudi tukaj nezvesti fantič pismeno prosi pomoči svojo prvo ljubico. Št. 2 govori na dolgo o belem papirju, črni tinti, pismu in cajtingah, drugod je rečeno preprosto, da *pošto ... nazaj pošila* (št. 12, 4, 8) oziroma samo *milu prosi* (št. 9).

V nadaljnjem je zveza s prejšnjima skupinama variant vidna spet v št. 2, kjer beremo, da se je ljubica ob branju pisma *močno nasmejala*, nato *pa svečo si je vužgala / za ljubga srečno smrt*. Če pomislimo na opis čarovnega kuhanja v »gorenjski« skupini, učinkujejo ti verzi kakor ob-delcel posnetek vpričo živobarvne izvirne podobe. Brez poznavanja onega

¹⁸ Po pojmovanju pevcev so ljudske pesmi nekaj, kar je last vseh in ni-kogar. Zato se v primeru, ko se pri snemanju ne morejo spomniti konca besedila in vedo le za vsebino, hitro izgovorijo: »Pa naj kdo drugi pridene, kar manjka!« ali: »Tako je menda bilo, pa vi popravite, da bo prav!« Z druge strani pa radi zatrjujejo, da je neko pesem tisti, od katerega so se je naučili, natanko tako pel, in se morebitnih lastnih sprememb dejansko ne zavedajo. Pri drugem opazijo, da »majčkeno drugače zavija«, zase pa so prepričani, da zvesto ohranjujejo izročilo, kot jim je ostalo v spominu.

besedila bi nam bržčas ne prišlo zlepa na misel, da gre tudi tu za neko čaranje, za učinkovanje na daljavo. Sveča za srečno smrt bi sicer lahko pomenila sredstvo za olajšanje smrti kot v »štajerskih« variantah. Da temu najbrž ni tako, sklepamo iz ljubičinega smeha, ko zve za fantovo bolezen in iz njenih besed med prižiganjem sveče: *Tak naj bo vsem gizdavcem, / kak je moj ljubi bia, / ki mene je zapustia, / no Nemško si je vzea*. Čeprav zvenijo ti sklepni verzi pesmi nekoliko šolmaštrsko moralistično, je konec po vsebini vendar dovolj baladno učinkovit, česar o drugih primerih te skupine ne moremo trditi.

Kot primer, kako se neka pesem polagoma razkraja, je zanimiva varianta št. 4. Uvodna kitica, ki je celo podobna začetku variant balade Z roparjem omožena,¹⁹ še obeta balado starinskega sloga, konec pa izzveni v povsem ljubezensko pesem s skoraj malo šaljivim prizvokom. Tragike ni nikjer več, zapuščena ljubica je bolj užaljena kot resnično prizadeta, kar je nekam v nasprotju z njeno resno zaskrbljenostjo v začetku pesmi (*Ona mi z rokami sklěple, / ki ji pubča dloge ni*), čeprav že takrat dopušča možnost, da se ji je izneveril (*Al je on šu k drujan dečuan, / bël le doma boun leži?*). Ko namreč dobi sporočilo o bolezni s prošnjo *Pošli mi, Suovencla, zravje, / bël mi pošli beuo smert*, mu odgovori, da mu smrti ne bo poslala, zdravje pa sama rada ima: če mu je *Nēmcla kraja daua*,²⁰ naj mu še *Nēmcla zravje da*. Konec pesmi so fantičeve tožbe o Slovenclah, ki so mu naprtile hudo bolezen in o šentrani ljubezni, ki jo je iz glave sicer spravil, *vën iz serca kne mogoč*. Zdi se, kakor bi bil konec dodan pozneje, ko je pesem zaradi zamerljive ljubičine zavrnitve brez pravega tragičnega zaključka izgubila prvotni pripovedni značaj in se je jedro vsebine zgostilo okrog verzov *Je ti Nēmcla kraja daua, / nej ti Nēmcla zravje da*. To se pravi, ko je iz balade postala ljubezenska pesem. Dejansko srečamo verze o šentrani ljubezni vsaj v dveh različnih ljubezenskih pesmih Štrekljeve zbirke, pa bi se našel gotovo še kak primer, če bi bolj natanko brskali tudi po drugih zbirkah. V SNP II je ena pesem objavljena pod naslovom *Ljubezen se ne da spraviti iz srca* (št. 1203: *O prešmencana ljubezen, / kaj ti imaš takšo moč! / Ja iz glave še te spravim, / al iz srca ni mogoč*), druga spada med variante one znane Bom šel na planince (št. 1979: *Šmentri ljubezen, ki ma za no moč, / iz glave jo j spravit, iz srca ni moč!*). Ker sta navedena

¹⁹ Prim. SNP I/99–100: *Kumara po ganku šprangala ...* (zps. iz Bitnja pri Kranju in Polhovega gradca).

²⁰ Glede rečenice »kraja dati« prim. rožansko poskočnico v SNP II/4457:

Al me maš, bol pa naš,	Jes ti durca ča opram,
to je mne za n špas,	jas ti kraja ča dam,
da le durce opras,	ti maš druho dakle,
mavo kraja mi daš.	ča hodi k mne.

ali pa štajersko SNP II/3495:

Na kraj bi si lego,
me špata tišči,
na sred bi si lego,
tam sinek leži!

primer a eden od Sv. Bolfenka v Slovenskih goricah, drugi iz Starega sedla pri Kobaridu in ker so verzi pisani enkrat kot štirivrstična kitica iz dveh distihov $8 + 7$, drugič kot dvovrstična deseterska kitica $5 + 5 / 5 + 5$ oziroma v našem zapisu št. 4 kot dve dvovrstični kitici obrazca $8 + 7$, je jasno, da imamo opraviti s samostojnim pesemskim elementom, ki se da brez težav uporabiti v tej ali oni pesmi, če le ustreza vsebini.

Besedilo št. 12 vsebuje zanimivo protislovje: v besedah je zapuščena ljubica še dosti spravljiva (na fantičevo prošnjo, naj bi mu dala zdravje ali poslala grenko smrt, odvrne, da mu *smrti glih na proša*, zdravje pa sama rada ima,²¹ v dejanju pa ni nič manj maščevalna kot v nekaterih drugih variantah prvih dveh skupin. Na ta način je konec pesmi povsem baladen: *Svečeco mo ja paržgava, / Anzel precí vamedlí, / par ta prič dušo zroči*.

To protislovje si lahko razlagamo na dva načina. Po prvem bi bila varianta prehodna, že pretežno modernizirana oblika s še prvotnim koncem. Na to kaže ime Anzel in čaranje s svečo v sklepnem delu ter motiv vadrnanja in poudarek na nacionalnosti v začetku. Po drugi razlagi pa bi bil primer kontaminacija dveh različno starih variant iste pesmi. Obstoj variante starejšega tipa je na tem ozemlju izpričan z zapisom št. 11, ki pripada »gorenjski« skupini in je bil zapisan istega leta kot št. 12. Vprašanje je le, ali pomeni naš zapis št. 12 dejansko že ustaljeno kontaminirano obliko, ali povsem slučajno tvorbo. Pevka Štučkova Neža je zapisovalcu Brezniku pela vrsto drugih balad. Kaj lahko si mislimo, da bi njenemu čutu za vsebinsko arhitektoniko varianta z zaključkom z zavrtnitvijo ne ustrezala, da bi je ne zadovoljila, pa bi zato — bolj ali manj zavestno — konec dodala iz starejšega primera.

Št. 8 učinkuje blede, ker je ljubičin odgovor premalo osebno prizadet, preveč ravnodušen, vse drugačen kot bi pričakovali. Na fantove prošnje, naj mu pošlje zdravje ali smrt, dekle odvrne, da zdravja ne pošlje, ker ga sama rada ima, privoščí pa mu in rada da grenko smrt — kakor da ji je na izbiri dvoje enako vrednih, enako pomembnih stvari.

Besedilo št. 9 je skoraj docela razkrojeno, komaj še sprejemljivo. Posem je morala priti na Dolenjsko, od koder je zapis, iz drugih, najbrž severnih krajev. Besede, da je fantu Tirolka »krona dala« so namreč same po sebi nesmiselne, če jih ne smatramo za spačenko iz »kraja dala« (prim. št. 4 s Koroškega). Ljubica v tem primeru ugotavlja, da ima Tirolka rajši sama zdravje, kot da bi ga dala fantiču, medtem ko velja to drugod za ljubico. Zadnjo besedo pa ima fantič, ko ugovarja, da bi mu bila Tirolka krone (=kraja) dala, zdravja pa zanj ni več, ker mu je ljubica po gozdnem vetru sporočila, da ga ne mara. Tak konec, ki je

²¹ Mimogrede bodi omenjeno, da je v naslednjih dveh verzih, ki še spadajo k ljubičini zavrtnitvi, napaka. Namesto »Kā t₁ja Nemka kraje zbrava« bi pač moralo biti »kraja dava«, kakor recimo v št. 4. Morda je napako naredil zapisovalec, ker besedila zaradi nerazločne izgovorjave ni razumel, ali pa je pogrešila pevka, ki se je iz enakega razloga pesmi narobe naučila in potem pela, ne da bi pomislila na smisel besed.

docela iznakažen, »spredjan«, kot pravijo pevci, je morala pesem dobiti pač šele po preselitvi na novo območje, kamor je prispela vsaj okrnjena, če že ne celo samo kot odlomek. Od balade o maščevanju zapuščene ljubice je od vseh primerov tretje skupine najbolj oddaljena, tako da bi jo skoraj bolj upravičeno uvrstili med primere splošno znane ljubezenske pesmi z začetkom *Moj fantič je na Trolsko vandroval* in zaključkom *Oj za bolezen so zdrabila, / a za ljubezen jih pa ni*, ki pomeni zadnji odsev naše balade.

Naposled moramo vzeti v pretres še primer št. 1, ki ga doslej nismo upoštevali v nobeni skupini. To je Vrazov zapis, ki ima v SNP I/204 naslov *Začarani ljubec*, pri Kuhaču (št. 1543) in Glonarju (SŽ, 104) pa Nesrečni oglednik. Pesem vsebuje vrsto motivov, ki so za balado o maščevanju zapuščene ljubice tako značilni, da bi jih lahko uporabili za spoznavni znak. Hkrati pa zgodba odpove prav v bistvenem: junakova nevesta in maščevalna ljubica sta ista oseba, maščevanje pa ni posledica fantove nezvestobe ampak samodopadljive dekliske muhavosti. Ko je I. Grafenauer nekoč ob razbiranju ženskih imen slovenskih pripovednih pesmi mimogrede omenil tudi naš primer (glej njegovo študijo o Lepi Vidi, str. 11, opb. 4), je z večšim očesom takoj presodil: »To pač ni prvotno«. Dejansko občutimo v pesmi nekakšno protislovnost, razklanost, ki opozarja, da z besedilom ne more biti vse v redu.

Uvodni verzi predstavijo junakinjo kot Nežico s prelepe nove pri-stave. Nato pa se pripoveduje, kako je za Nežico zvedel mladi Ivan, dvakrat poslal k njej v ogledi, tretjič odjahal sam in jo zasnubil. Nežica je naročila, naj zbere svate, ki jima bodo enaki, *kaj ne do jako kričali, / kaj ne do jako huškali*. Doslej smo videli, da je tako prepoved vselej izrekel ženin, ker se je pač bal, da bi svate slišala njegova prva ljubica. Tu pa je Nežica sama prva ljubica in za njeno željo ni pravega razloga. Še manj prepričljivo je njeno kasnejše ravnanje. Pesem pripoveduje, da je — v nasprotju z običaji — svate pričakala stoje na pragu. *Vsi drugi se njoj vклонili, / al ne se vклонia Ivan mlad*. To in ne vpitje svatov je zbudilo njeno nejevoljo, da mu je zapretila: *Ne bo ti tega tretji dan!* To se pravi, da ženin ni kaznovan niti zaradi nezvestobe niti zaradi prelomitve prepovedi, ampak zaradi nečesa tretjega, o čemer prej sploh ni bilo govora. Kazen je taka kot jo poznamo iz naše »gorenjske« skupine: Nežica steče *na goro visoko, / korenjiče tam kopala, / v piskriček ga nalagala. / Korenjiče je zviral, / Ivani srce vmiralo*. Namesto žene, kot v »štajerski« skupini variant, pošlje bolni ženin k dekletu svojega brata prosit usmiljenja. Navidez uspe, ko pa se vrne domov, je Ivan pravkar umrl.

Varianta iz SNP I/204 se konča z besedami: *To pa naj bode vsak-šemu, / ki takši je kak Ivan mlad*. Opozorilo je spričo malenkostnega Ivanovega prestopka neumestno in dokaz več, da balada prvotno ni mogla imeti povsem take vsebine. Pri Glonarju v »Starih žalostih«, na str. 104,

teh verzov ni in tudi konec je za spoznanje drugačen, četudi se sicer Glonarjeva varianta do potankosti ujema s SNP I/204. Ker se oba, Štrekelj in Glonar, sklicujeta na Vraza, je očitno, da imamo spet enkrat opraviti z dvema zapisovalčevima redakcijama. Če je tokrat Vraz »popravljal«¹ zato, ker je tisto opozorilo na koncu pesmi občutil kot odvečno, mu moremo to šteti vsaj med olajševalne okoliščine, dasi njegovo ravnanje načelno ni pravilno. Tudi zato ni pravilno, ker je »popravljal«² pri zadnjem koncu namesto v začetku. Bistveno napako besedila vidim v tem, da je obema, nevesti in zapuščeni ljubici, ime Nežica, s čimer se nujno strneta v eno osebo. Če si mislimo, da bi bila Nežica, ki na pragu stoje gleda svate, drugo dekle kot Nežica s pristave, se na mah položaj razjasni, protislovje izgine in odkrije se domnevna prvotna oblika besedila. V nevezani besedi bi se glasilo nekako takole: Nežico s pristave zasnubi mladi Ivan, potem ko je dvakrat poslal oglednike. Kot nevesta Nežica želi, naj bi svatje preveč ne kričali (bržčas zato, da ne bi vzbujali pozornosti Ivanove prve ljubice čeprav tega ne pove naglas). Ko pa gredo svatje mimo hiše, kjer je bila Ivanova prva ljubica, jih ona, to je druga Nežica, na pragu počaka. Vsi jo pozdravijo razen Ivana (ki tako jasno pokaže, da jo je povsem zavrgel). Nežica mu to zameri in se maščuje (ker je pač občutila njegovo ravnanje kot javno, neodpušljivo žalitev).

Tako »popravljen«³ zgodba je ne samo logična in psihološko zadovoljiva, ampak jo je mogoče zdaj zares upravičeno uvrstiti med variante balade o maščevanju zapuščene ljubice. Njeno mesto bi bilo nekje med primeri »gorenjske«⁴ skupine, ker jim je vsebinsko bližja kot »štajerskim«⁵.

II

Preden se vprašamo, kako da se znajde v vsebinsko povsem zaokroženi skupini variant, ki smo jo po večini najdišč imenovali »gorenjsko«, primer z izrazito štajerskega področja (št. 1) in nasprotno med tako imenovanimi »štajerskimi«⁶ variantami primer z omenjenega gorenjskega področja (št. 17), ali niso morda med posameznimi skupinami razen nekaterih manjših motivičnih sorodnosti še kakšne globlje zveze, in končno, kako je s starostjo posameznih skupin, — preden torej poskusimo odgovoriti na ta, za balado življenjsko važna vprašanja, si oglejmo še, kaj vedo povedati melodije, kolikor so ohranjene.

Prvi znani napev naše balade je Vrazov (št. 1). Zapisan je bil leta 1837. Drugi je Kuhačev iz srede 19. stoletja za besedilo Majarjeve variante št. 4. Naslednji zapisi se pojavljajo šele v začetku 20. stoletja, nato pa je spet vrzel vse do zadnjih let.

Največ melodičnih zapisov spada k tekstovni skupini »gorenjskih«⁷ primerov, kar 6 (gl. v seznamu spredaj št. 1, 15, 16, 18, 19 in 20). Druga, »štajerska«⁸ skupina vsebuje le dva napeva (št. 13 in 17), tretja pa celo enega samega (št. 4).

»Gorenjski« primeri tvorijo ne le s tekstovnega, ampak tudi z glasbenega vidika posebno skupino. To ni naključje ali nenavadna zanimivost, marveč se da razložiti z nekaterimi zakonitostmi, ki veljajo za ljudsko pesem. V mislih imam predvsem razmerje med ritmično obliko verza in melodijo. Določeni ritmični obrazec se navadno družijo z določenimi metričnimi obrazci melodije, ki pa spet radi nastopajo v zvezi z določenimi melodičnimi linijami. Preobrazba verza povzroči lahko preobrazbo arhitektonske oblike kitice (recimo zaradi ponavljanj posameznih delov verza, zaradi delitve verzov ipd.; glej n.pr. poglavje o metrični obliki poskočnic v študiji V. Voduška, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji. Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI, Ljubljana 1960, str. 61 do 75), kar po svoje vpliva na harmonsko strukturo melodije.

Metrični obrazec »gorenjske« skupine je prastari slovanski²² trodelni osmerek $\text{—} \text{—} \text{—} / \text{—} \text{—} / \text{—} \text{—} \text{—}$. Edina izjema je št. 5, ki ima za mero trohejski sedmerek, najpogostejši obrazec naših balad in hkrati ena zelo starih metričnih shem. Ker je v slovenščini besedni akcent gibljiv, je včasih mogoče trodelni osmerek interpretirati tudi kot trohejski sedmerek z anakruzo: $\text{—} / \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$. N. pr.:

$\text{—} \text{—} \text{—} / \text{—} \text{—} / \text{—} \text{—} \text{—}$
 Ko bte čez Men-geš fu-ra-li,
 de na bte vri-skal in pi-skal
 $\text{—} / \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$

To pomeni, da bi bilo mogoče besedilo v trodelnem osmercu podložiti melodiji v trodobnem ali dvodobnem ritmu. Dejansko obstajajo med našimi variantami primeri obojne vrste. Prvotni in hkrati najustreznejši glasbeni obrazec za trodelni osmerek je trotaktna melodična fraza v trodobnem ritmu: $\text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩} | \text{♩} \text{♩} \text{♩}$. Lep primer take melodije je varianta št. 15, čeprav so v zadnji frazi zaradi podaljšave v končni kadenci iz treh taktov nastali štirje. Drugi tak primer je št. 16, ki je pisana v $\frac{3}{4}$ taktu, ki daje besednemu ritmu videz sedmerca z anakruzo. Dejansko pa je tudi tu osnova ritma trodelni osmerek, tako v besedilu kot v melodiji. Isto velja za št. 19 kljub $\frac{3}{4}$ taktu. Prvotni ritem izdajajo zlasti začetki fraz. V št. 18 (in št. 20, ki je tej enaka, ker izvirata posredno od iste pevke) bi bilo treba samo malo premakniti taktnice in na dveh mestih skrajšati četrtniko, pa bi se pokazal na dan kar zgleden osmerek. Mislim, da tudi sedmerek Vrazovega primera št. 1 ni nič drugega kot prikriti prvotni trodelni osmerek, saj dosežemo tako ritmizacijo zgolj z opustitvijo nekaterih taktnic, ne da bi se sicer kakorkoli dotaknili notnih vrednosti zapisa.

Da so si melodije navedenih ritmično enakih primerov sorodne tudi melodično, kaže naslednja razpredelnica, v kateri je nad posameznimi zapisi zaznamovana domnevna prvotna ritmizacija.

²² V. Vodušek, Neka zapažanja o baladnim napevima na področju Slovenije. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958, Beograd 1960, 111.

Št. 15

Ker-mu se drem-le, nej gre spat, to-ko je de-lov An-zel mlad.

Št. 16

Ko-mor se drem-le, nej gre spat, ko-ker je sto-nu An-zel mlad.

Št. 19

Ker-mu se drem-le, nej gre spat, ka-ker je sto-riw An-zel mlad.

Št. 18, 20

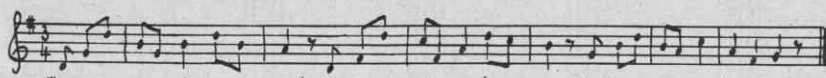
him-des, him-des ve-li-ka vas, him-des, him-des ve-li-ka vas.

Št. 1

sto-ji mi, sto-ji pri-sta-va, pre-le-pu no-va pri-sta-va, sto-ji mi, sto-ji pri-sta-va, pre-le-pu no-va pri-sta-va.

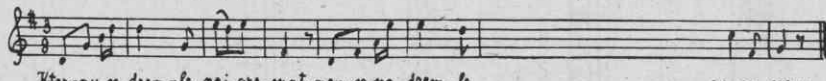
Melodična sorodnost prvih dveh primerov (št. 15 in 16) je očitna, pri tretjem (št. 19) pa se pokaže šele po natančnejši primerjavi. Kostelska varianta (št. 18/20) gre v prvi frazi svoja pota, v drugi se šele ujema s spremljajočim glasom prve fraze št. 19. Bistveno isto melodično linijo kažeta prva in zadnja fraza Vrazove variante (št. 1). Tako se more tudi z glasbenega vidika opravičiti razvrstitev teh primerov v posebno skupino in »gorenjska« ni samo glede na besedilo. Res da sta bili na Gorenjskem zapisani samo melodiji št. 15 in 19, zato pa je št. 16, ki so jo našli na Notranjskem, po izvoru nedvomno gorenjska. Za to priča recimo ihanska varianta balade o materi, ki pride po smrti priporočat svoje otroke mačehi (prim. SZ, 131 Mati skrbi po smrti za otroke oziroma št. 8024 zbirke OSNP v GNI). Melodično je našemu primeru vsaj v začetku bolj blizu kot v št. 15, ritmično dosti dobro ustreza trodelnemu osmercu in začetek besedila je skoraj isti:

Št. 16

Ho-mo se drem-le, nej gre spat, ko-ker je sto-ru An-žel mlad, ko-ker je sto-ru An-žel mlad.

OSNP 8024

Kter-mu se drem-le, nej gre spat, men se pa drem-le, pa na grem.

To pomeni, da je naša notranjska varianta dejansko »gorenjska« in se je v Rovte samo priselila z besedilom in napevom vred. Kostelska varianta je naredila daljšo pot, tudi je prišla v samosvoje; tačas še ustvarjalno močno folklorno področje, pa je zato razumljivo, če se je od »izvirnika« dosti bolj oddaljila. Pri Vrazovi varianti tiči za pojavom sorodnosti oziroma izvirnosti še neki drugi problem, a o tem pozneje.

Omenili bi še arhitektoniko napevov »gorenjske« skupine. Vseh pet ima izrazito starinsko lice. Pri prvih treh je tekstovna kitica dvovrstičje s ponovitvijo drugega verza: MNN, pri št. 1 se ponovita oba verza: MNMN, pri št. 18/20 nastane kitica sploh samo s ponovitvijo vsake vrstice: MM. Temu primerna je tudi zgradba melodije. Po obliki je razvojno najstarejša št. 18/20 z variirano ponovitvijo edine fraze: AA_v. Takoj za njo je št. 15, pri kateri se fraza ponovi trikrat, vsakokrat malo spremenjena: AA_vAK. Trodelno obliko imata tudi št. 16 in 19; sestavljena je samo iz dveh različnih fraz: AA_vB oziroma ABB. Št. 1 je sicer štiridelna, vendar se v resnici ponovi štirikrat ista fraza, le v sekvenci na na terci, tako da je razmerje teksta in melodije potemtakem AA³A³A : MNMN.

»Štajersko« skupino zastopata samo dva napeva, št. 13 in 17, ki sta po vsem sodeč mlajša od prej obravnavanih. Tekstovna kitica št. 17 je dvovrstična, distihon 8+7, ki smo ga bržčas v kasnejši dobi prevzeli od »vojnih nemških sosedov.«²³ Ker je melodija štiridelna, AA_vBC, se mora

²³ V. Vodušek, o. c., 110.

besedilo prilagoditi s ponovitvijo, MNMN. To kaže, da je besedilo najbrž razvojno starejše od melodije, čeprav samo tudi ni več med najstarejšimi. Nasprotno je tekstovna kitica št. 13 štirivrstična, oblike MNOP. Metrični obrazec je tako imenovani nibelunški verz ali primitivni aleksandrinec, to je distihon 6 + 5 z anakruzo, ki je sicer v slovenski ljudski pesmi zelo razširjen, v baladah pa redko nastopa.²⁴ Melodija je dosti preprosta (AA₂AvB), posebnost v njej je le začetek na subdominanti.

Tudi vsi štirje primeri brez melodije nimajo z metričnega vidika nič bolj častitljivega lica. Št. 5 je pisana skoraj dosledno v distihu 8 + 7, ki se pojavlja še ponekod v št. 6 in 7, kolikor nista — kakor sploh Cafovi zapisi — metrično zmedena in nezanesljiva. Št. 10 ima za svojo pesniško mero spet nibelunški verz.

V primerih tretje skupine prevladuje distihon 8 + 7; tudi v št. 9, ki je sicer zmedena, so razločni sledovi tega metra. Izjema je št. 2 v nibelunškem verzu. Napev ima samo št. 4. Ta primer je iz Ziljske doline in po obliki dvodelen AB, kar ustreza kitici MN (primer a spodaj). Melodična linija prve fraze je skoraj istovetna z začetkom (tudi sicer zelo sorodne) ziljske variante pripovedne pesmi o Previdnem dekletu (prim. SNP I/769), ki jo je prav tako kot našo št. 4 objavil Kuhač (II, 673) v zvezi z Majarjevim besedilom (b). Podobna pa je tudi galopu, ki ga igra oziroma ga je nekdaj igrala vaška godba med tradicionalnim ziljskim štehanjem (c).²⁵ Hkrati spominja na splošno znano šaljivo pesem o čukovi ženitvi (*Čuk se je oženil, tralala...*) in na nemško otroško pesem o lisici-tatici (*Fuchs, du hast die Gans gestohlen, gib sie wieder her...*). Kar poglejmo!

a)

De-ča mi po gan-ti gran-ga, oј po gan-ti dreh-ila-nem.

b)

Tu mi ste-ji na tra-ti-ca, oј le-pa ele-na tra-ti-ca.

c)

Čuk se je o-že-nil, | tra-la-la-|, | so-va ga je vre-la, hop-sa-sa-|.

d)

Fuchs, du hast die Gans gestohlen...

²⁴ V. Vodusek, o. c., 112.

²⁵ Fr. Marolt, Tri obredja iz Zilje, Slovenske narodoslovne študije I, Ljubljana 1935, 7.

Glede na to, da so slovenske pesmi pretežno silabične, je dosledna melizmatičnost primera št. 4 vsekakor vredna premisleka. Zdi se, kakor da napev prvotno ni bil namenjen tej pesmi; zveni celo nekam bolj instrumentalno kot vokalno. Zveza s štehovskim galopom na eni strani in s preprosto nemško otroško pesmico na drugi daje misliti, ali ni morda to kak etnično ne dovolj opredeljiv alpski napev, ki so ga Ziljani uporabili enkrat za pripovedne pesmi, drugič za zgolj instrumentalno, malone plesno melodijo. To, metrična struktura in značilnosti besedila kažejo, da so primeri tretje skupine razmeroma mladi, vendar je vsaj besedilo nekoliko starejše (pomislimo, da se pojo variante ljubezenske pesmi o fantiču, ki je na Tirolsko vandral, po štiridelni melodiji, ki se ji mora besedilo — zadnji odmev naše balade — prilagojevati s trikratnim ponavljanjem prvega verza).

III

Po vsem tem se zdi, da pomenijo tri skupine primerov tudi tri starostne oziroma razvojne stopnje balade o maščevanju zapuščene ljubice. Najstarejša je vsekakor »gorenjska« skupina. Za njeno prvenstvo priča vsebina s splošno človeško, časovno nevezano tematiko in tako starinskim stilnim elementom kot je motiv čarovnega kuhanja. Potrdilo starosti vidim tudi v uporabi imena kranjskih plemičev Lambergov v eni izmed variant. Ker so prišli Lambergi v naše kraje proti koncu 14. stoletja, je jasno, da ime Lamberger ni moglo zaiti v našo balado pred tem časom. Najprej bi se to moglo zgoditi pod konec 15. stoletja, ko je sloves turnirskega zmagovalca Gašperja Lamberga dobil odmev v slovenski junaški pesmi o boju junaka z velikanom.²⁶ Pesem bi torej morala obstajati že v visokem srednjem veku. Seveda pa imenu Lambergov spet ne gre pripisovati prevelikega pomena, saj je omenjeno le v enem primeru in je zato lahko tudi kasnejša, povsem lokalna poteza pesmi. Z oblikovne strani je dokaz za starost balade predvsem trodelni osmerek, deloma pa še preprosti, pravzaprav na osnovi ene same fraze zgrajeni napev.

Da bi bila »gorenjska« skupina tudi po postanku gorenjska, tam od kamniško-moravške strani, je spričo prevladujočih primerov s tega področja sicer verjetno, ni pa nujno. Saj spada v to skupino vendar tudi Vrazov zapis s Štajerskega, za katerega bi le težko trdili, da je prišel tja z Gorenjskega, kakor smo to ugotovili za notranjsko in kostelsko varianto. Mogoče je bila balada nekoč razširjena na precej širšem področju kakor ga kažejo ohranjeni zapisi. V tem primeru bi bila kamniško-moravški kot in ljutomerska okolica dva otoka, kjer se je balada ohranila tudi še potem, ko je drugod že utonila v morju pozabljenja oziroma se preoblikovala, modernizirala, s tem da je prevzela nove poteze, v skladu z miselnostjo novejšega časa.

²⁶ Z. Kumer, Pegam in Lambergar. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb 1959, 225—232 in tam navedena literatura.

Tako si razlagamo postanek druge, »štajerske« skupine variant, v kateri je motiv fantove nezvestobe utemeljen socialno: zaradi bogate neveste zapusti prvo ljubico. Zdi se, kakor da je nekega dne na mesto preprostega pevca starega kova, ki je s starčevsko življenjsko izkušnostjo videl v temi balade nekaj splošno človeškega, za vselej veljavnega (»takó pač je, taki smo ljudje!«), stopil modernejši, razmišljujoč človek, ki mu dejstvo samo ne zadošča, ampak hoče izvedeti vzroke nekega pojava ali dejanja. Fant zapusti ljubico in se oženi z drugo — že prav, toda zakaj? Razlog se je našel v starem in hkrati vedno aktualnem nasprotju med bogastvom in uboštvom. Kajpak potem stari motiv čarovnega kuhanja ni imel več pravega mesta v pesmi. Zares je komaj še rahlo nakazan.

Nova oblika balade je sicer razvojno mlajša, s tem pa ni nujno, da bi morala povsem izpodriniti starejšo. Dejansko sta živeli obe hkrati, le da je ponekod prevladovala ena, drugod druga. Kdaj je sprememba nastala, je težko reči. Vrazov zapis izpred leta 1839 daje samo terminus post quem non. Menim, da je takole ob koncu 18. stoletja nemara že krožil med pevci kakšen primer.

Kaj malega pozneje ali celo v istem obdobju je morala nastati še oblika tretje skupine. To sklepamo po nacionalnem poudarku, ki ga vsebuje. Značilno je, da so na njej vidni tudi zelo določeni znaki razkroja, tako da imajo nekatere variante komaj še pravico do imena pripovedna pesem.

Potemtakem je vsakdanje življenje, ki je v davni preteklosti navdihnilo ljudskega pevca za ustvaritev balade na splošno-človeško temo o maščevanju zapuščene ljubice, sčasoma začelo njeno prvotno vsebino razkrajati, s tem da jo je prilagajalo izpreminjajoči se miselnosti časa, ji dodajalo nove poteze in opuščalo stare.

Prav zaradi splošnočloveške tematike prvotne oblike balade, smo si že v začetku razprave zastavili vprašanje, ali niso snovi na kak način oblikovali tudi drugi narodi. Od morebitnih tujih variant smo si obetali, da bi utegnile osvetliti še kakšno nejasnost glede izvora ali starosti naše balade.

Pričakovanje je deloma izpolnil prvi tuji primer, ki smo ga našli, pesem naših bivših sosedov, kočevskih Nemcev, objavljena po Schröeru v Hauffenovi zbirki²⁷ kot št. 66 brez napeva. Vsebina je takale: Fantič jezdi mimo vrta, kjer povija njegova ljubica šopek; ko mu na vprašanje odgovori, da bo šopek zanj, jo zavrne češ da ima že drugo, táko, ki mu pri vzglavju sedi; dekle mu zdaj vošči srečo, da bi bil bolan leto in dan, da bi se mu meso ločilo od kosti, duša pa se ne bi mogla ločiti od telesa; ko se kletev izpolni, pošlje fant po prvo ljubico; trikrat pošlje ponjo, pa ga trikrat zavrne, češ da mu ne more in noče pomagati, da naj mu pomaga kar tista, ki mu pri vzglavju sedi; in fantič mora umreti.

²⁷ A. Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, Graz 1895.

Hauffen in za njim Tschinkel, ki je pesem sprejel v svojo rokopisno zbirko, sta menila, da mora biti južnoslovanskega ali slovenskega izvora. Tschinkel je še opozoril na variante pri Štreklju. S tem mnenjem soglaša tudi E. Seemann, ki trdi, da pesmi s takim motivom (zapuščeno dekle se maščuje nezvestemu fantu s tem, da mu pričara bolezen) po njegovem ne poznajo drugi narodi razen južnih Slovanov.²⁸ Trditvi smemo zaupati, ker je Seemann dober poznavalec ne le nemških, ampak sploh evropskih pripovednih pesmi. Sicer pa se kočevski primer izdaja sam. Že začetek, v katerem fant sprašuje dekle, komu povija šopek, spominja na slovensko ljubezensko pesem, ki se začneja *Kaj ti, dekle, tukaj delaš / na zelenem travniku? / Al ne veš, da rožce zbiram, / da ti pušlec naredim* (gl. SNP II/1612). Ljubičina kletev zveni kakor prevod verzov iz naše št. 7, kjer je rečeno, da je *ležal celih sedem let, / da se je uže meso ločilo / od njegovih belih kosti, / duša se ne more ločiti od trupla grešnega* (glej str. 176). Trikratna zavrnitev bolnikove prošnje bi enako lahko imela svoj vzor v naših variantah »štajerske« skupine, četudi je pesem v celoti skoraj bližja onim iz »gorenjske«, saj za fantovo nezvestobo ni nobene posebne utemeljitve.

V celoti se s kočevskim primerom ne ujema noben slovenski. Vendar če Nemci take pesmi nimajo, je Kočevjarji niso mogli dobiti drugje kot pri Slovencih, pa so jo potem po svoje prirojili. Kdaj in iz katerega dela Slovenije se je balada selila na Kočevsko, lahko samo ugibamo. Ker so jo Kostelci, bližnji sosedje Kočevarjev, dobili od kamniško-moravske strani, kjer smo razen starejše oblike našli tudi novejšo »štajersko«, se zdi dokaj verjetno da je na Kočevsko prišla iz istega konca. A medtem, ko so Kostelci prevzeli in ohranili »gorenjsko« obliko po vsebini nespremenjeno, so Kočevjarji prevzeli bolj temo, podrobnosti pa skrojili po svoje, upoštevajoč še poteze »štajerskih« variant.

Če je torej edini nemški primer — kočevski — slovenskega izvora, je jasno, da Slovenci balade nismo dobili od zahoda. Iskati nam je vzorec na slovanskem jugu ali pa pesmi priznati slovenski izvor.

Poezija južnoslovanskih narodov dejansko pozna temo o maščevanju zapuščene ljubice, vendar jo uporablja navadno v drugačnem okviru kot naša balada. Na Hrvaškem so pesmi take vsebine našli po dalmatinskih otokih in obali.²⁹ Nekatere vsebujejo tudi motiv dolgotrajne bolezni ali pripovedujejo, kako je bolnik poslal k nekdanji ljubici svojo mater oziroma ji ponudil brata za moža. Izjemoma se pojavi motiv čaranja, veči-

²⁸ V pismu 22. maja 1961, v katerem opozarja na podobne južnoslovanske primere. Za oboje mu dolgujem najlepšo zahvalo!

²⁹ Hrvatske narodne pjesme (= HNP, izdaja Matica Hrvatske, Zagreb 1896 do 1942) V, št. 56 Sljepica uklela nevjernika (iz Sučurja na otoku Hvaru), št. 57 Ostavljena vjerenica uvračala nevjernika (z otoka Hvara); HNP VI, št. 67 Svjet kapetanovičin (iz Luke na Šipanu); O. Delorko, Istarske narodne pjesme. Zagreb 1960, št. 19 (Gradina); O. Delorko, Narodne pjesme iz Konavla. Rokopis v Institutu za nar. umjetnost v Zagrebu, št. 68 (Zapisovavcu lepa hvala, da mi ga je dal v uporabo!)

noma pa dekle nezvestega samó prekolne. Zgodba je včasih podana tako, da dekle sámó pripoveduje, kaj se ji je pripetilo, zato da bi imele druge svarilen vzgled.

Med Srbi ni bilo najti ustrezne pesemske variante, pač pa v drugačni zvezi motiv čarovnega kuhanja, ki naj povzroči, da tisti, komur je čar namenjen, nemudoma pride k čarovnici.³⁰ Motiv je uporabljen tudi v nekaterih hrvaških pesmih povsem druge vsebine.³¹

V makedonski poeziji pesmi o maščevanju zapuščene ljubice ni,³² pač pa se spet pojavijo med Bolgari.³³ Za razliko od drugih primerov, je v bolgarskih včasih fant tisti, ki se maščuje nezvesti ljubici. Bolezen in smrt sta vselej posledica kletve, ne čaranja.

Slovenski baladi najbližji je eden izmed hrvaških zapisov z otoka Hvara (HNP V, št. 57), ki se začena s tem, da Ive Banović zasnuje sestro bratov Želenčičev, ko je uslišan, pa se odloči poročiti drugo. Ko gre s svati mimo Želenčičeve hiše, vidi na vrtu svoje bivše dekle in jo zaprosi, naj ga ljubi kakor prej. Dekle ga zavrne, steče v kamrico po dva železna ključa in ju vrže v dve strani na pot, koder bodo šli svatje. Ko pride Banović s svati domov, ga začne boleti glava. Spozna, da je to posledica čara zapuščene ljubice in pošlje trikrat k njej s prošnjo: »Razveš čare, ke si učinila!« Nazadnje ji ponudi rodnega brata za moža, a odpuščanja ne dobi in mora zato umreti.

V vseh glavnih potezah je ta primer močno podoben našim. Ker je njegovo najdišče, otok Hvar, le precej oddaljeno od Slovenije, ima misel na neposreden stik ali vpliv bolj malo verjetnosti. Posebno če pomislimo, da Hrvati v naši sosesčini balade ne poznajo. Priznati bo treba torej naši baladi, da je samorasla roža, čeprav ne edina svoje vrste. Korenine, iz katerih je zrasla, so spričo tematsko sorodnih primerov med Hrvati in Bolgari ter spričo nekaterih motivov, ki posamez živijo v hrvaški in srbski ljudski poeziji, nedvomno južnoslovanske.

Ker Slovenija še lep čas ne bo mogla biti do zadnjega kotička pregledana in ker se tudi drugi narodi ne morejo pohvaliti s popolnimi zbirkami svojih ljudskih pesmi, obstaja možnost, da se bo kdaj pozneje našla tu ali tam, pri nas ali drugod še kakšna varianta obravnavane balade. Mogoče bo novo odkrito gradivo tako, da utegne bistveno vplivati na mnenje, ki ga imamo o baladi zdaj. Če pa kljub temu potegnemo črto pod dosedanja raziskovanja in poskusimo strniti dobljene izsledke, storimo to zategadelj, da bi bila nadaljnja pot — če jo bo treba ubrati — lažja in končna beseda jasnejša. Današnja oznaka ali recimo ocena bi se na kratko glasila takole:

Balada o maščevanju zapuščene ljubice ima med Slovenci tri različne oblike, ki so hkrati tri razvojne stopnje prvotne zasnove. Najsta-

³⁰ Vuk I. 480: Babina osveta.

³¹ HNP VI, št. 119: Baba uvračala momče.

³² Pismo sporočilo prof. R. Prodanova iz Skopja, dne 27. junija 1961.

³³ N. pr. V. Čolakov, Blgarskyj naroden sbornik, 1872, št. 12: Sbornik za narodni umotvorenija 46, št. 354, 355 i. dr.

rejša je tista, v kateri je tema obravnavana kot pojav iz vsakdanjega življenja, za drugo je značilna uporaba socialnega momenta, v tretji pa nastopi namesto njega nacionalni. Vsebinsko in stilno je viden razvoj od starinske balade preko vmesnih, že malo bolj novelističnih pesmi, do čiste ljubezenske, ki pomeni že razkroj prvotnega besedila.

Metrična oblika verzov in napevi pričajo, da sta druga in tretja oblika znatno mlajši od prve. Smeli bi ju staviti nekako na prehod 18./19. stoletja, medtem ko sega prva s trodelnim osmercem in ustrezno strukturo melodije tja v srednji vek, morda celo pod konec 15. stoletja.

Primerjava z vsebinsko podobnimi primeri drugih narodov je pokazala, da naša balada ni mogla biti narejena neposredno po tuji predlogi. Ker so v besedilu najstarejše oblike na več mestih uporabljena izrazna sredstva, ki jih vsebujejo še druge slovenske pripovedne pesmi, ker je tema znana, čeprav večinoma drugače oblikovana tudi pri nekaterih drugih južnoslovanskih narodih in ker imajo celo značilni motivi tam svoje paralele, da ne govorimo o »prastarem slovanskem trodelnem osmercu« — smemo baladi priznati izvornost in jo oceniti kot slovensko stvaritev, zraslo iz usedline stare slovanske tradicije. Za ožje območje, na katerem je verjetno nastala, bi smeli s pridržkom imenovati severno-vzhodni del Gorenjske s sosednjimi štajerskimi okoliši.

Vse tri oblike balade je mogoče najti tu in tam še danes, kakor dokazujejo posnetki iz zadnjih let. Vendar je očitno, da ne spada več med tiste redke pripovedne pesmi, ki so del rednega repertoarja današnjih pevcev. Polagoma, a vztrajno pada v pozabljenje in se je s težavo domisljijo samo še starejši ljudje. Naj bi se kakorkoli trudili ohraniti jo pri življenju, prej ali slej jo bodo zagnili valovi modernega življenja, ki se mu hoče drugačnih pesmi in nazadnje bo ostal od nje samo še spomin — posnetek na magnetofonskem traku.

Dodatek

Neobjavljene variante

Št. 16

Ko-mor se drem-le, nej gre spat, ko-ker je sto- ru An-zel mlad,

ko-ker je sto- ru An-zel mlad.

Komor se dremle, nej gre spat,
[: koker je storu Anzel mlad :]

Svatje so se vpijanili,
[: začel so vriskat, piskati. :]

Do polnoči je dobro spav,
[: po polnoči je svate brav. :]

Katra vse dobro slišala,
[: s prstom mu je zažugala. :]

Svatje, nikar ne vriskajte,
[: da ne bo Katra slišala! :]

Movči, le movči, Anzel mlad,
[: ker ti me hočeš golufat! :]

Preden bo jutri beli dan,
|: boš pa ti že na pare djan! :|

Katra prnesla lonc kofren,
|: povn korenja naložen. :|

Postavla ga je na sred veže:
|: Tukaj se kuhej korenje! :|

Brez ognja ino brez vodé,
|: tudi brez božjiga vsmilenja. :|

Ura bije polnoči,
|: Anzel že bolan leži. :|

Korenje začne zavirati,
|: Anzel začne vmirati. :|

Preden se je storu beli dan,
|: Anzel je biv na pare djan. :|

GNI 10.444, zps. Fr. Kramar, Rovte na Notranjskem, 1914.

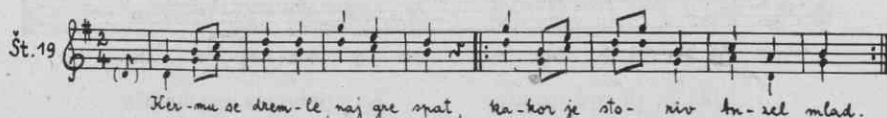
Mindeš, Mindeš, velika vas,
Mindeš, Mindeš, velika vas!

|: Kadar čez Mindeš pojdeš, :|
|: ne piskajte, ne vriskajte :|
|: kolé hiše Jelenčkine! :|
|: Svatja so se vpijanila, :|
|: nato sva se spozabila, :|
|: so piskale, so vriskale :|
|: kolé hiše Jelenčkine. :|
|: Jelenčka dobro slišala, :|
|: je tekla v svetlo kambrico. :|

|: odprla škrinco malano, :|
|: je vzela ven korenčke tri. :|
|: Zavri, zavri, korenček ti, :|
|: brez vsakga ognja in vode, :|
|: brez vsake božje milosti! :|
|: Korenček začne zavirati, :|
|: Anzel mlad pa umirati. :|
|: Nemój, nemój, Jelenčika, :|
|: pri tej bom spav samo eno noč, :|
|: pri tebi bom pa druge vse. :|
|: Neču, neču, Anzel mlad, :|
|: ti moraš umirati! :|

GNI 23.968, posneto v Slavskem lazu pri Kostelu, 1960.

GNI 24.367, posneto v Colnarjih pri Kostelu, 1961.

Kermu se dremle, naj gre spat,
kakor je storiv Anzel mlad.

Do ponoči je sladko spav,
po ponoči pa svate zbrav.

Merkite, da se ne upijanite,
kadar čez Mengoš jezdite!

Da ne bote uriskal en piskala,
ko botè čez Mengoš jezdala!

Da ne bo slišala Marjetica,
prva moja ljubica!

Svatje so se pa upijani, pa
so čez Mengoš jezdala.

So pa uriskal en piskala,
ko so čez Mengoš jezdala.

Marjetica pa u linc stoji,
Anzel na s prstom zaparti:

Predno ko jutri bo beli dan,
te bodo že na pare dal!

Marjetica se ukrog zavrti,
en piskare s korenčkam obloži.

Korenček zavrevaj brez ognja,
brez vode
in tudi brez božje milosti!

Korenče začne zavrevati,
Anzəl pa umirati.

Predno ko biv je beli dan,
so Anzəlna že na pare dal.

GNI 24.097, posneto v Vrhpolju pri Kamniku, 1961.

Št. 10

Še jaz bi se oženo
pa vbene glihe ni,
moja lubca mi je gliha,
pa je pregmaī ludi.

Jaz druge bom ubogal,
bogato bom uzal.

Je v jutro bil zaročen,
večer bolen leži.

Preluba moja žena,
pojd mi po lubico!

Še hitro je gor vstala,
je šla po lubico.

Preluba lubca draga,
poj k možu mojemu!

Še kaj bi jaz taj hodila,
ker sem pregmaī ludi!

Pa hitro je gor vstala
in šla je k svojemu.

Eni roki mu je nesla
en glaš friške vode.

Drugi roki mu je nesla
eno svečo žegnano.

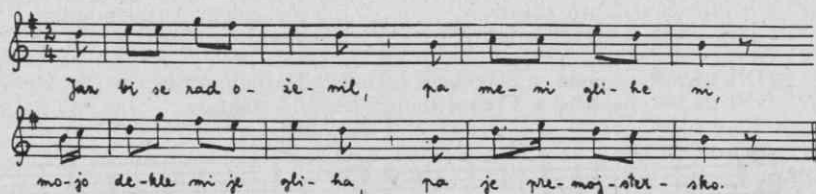
To vodo mu je dala,
je hitro vun popiu.

To svečo mu je vžgala,
je hitro smrt storil.

Prelubeni tovarš,
to vam bo za izgled,
nikar ne zapušajte
zalubljenih deklet!

Zps. Lojza Šalamun v Makolah 30. novembra 1896 (zbirka v Štrekljevi zapuščini).

Št. 13

Jas bi se rad oženil,
pa meni glihe ni,
mojo dekle mi je gliha,
pa je premojstersko.

Zlahto bom jas ubogal,
bogato dekle vzal.
Ob ednajstih bil poročen,
ob dveh bolan leži.

Preluba moja žena,
jas prosim te lepo,
pa le hitro taj mi teci
po mojo lubico!

Žena s je obernila,
je hitro tekla taj:
Oj lubca, hitro taj pojdi,
s ga bol navajena!

Kaj bom jaz taj hodila,
ker sem premojstrana!
Use mu je odpustila,
je hitro k njemu šla.

V eni roki mu nesla
kupco frišne vode,
u ti drugi mu je nesla
to svečo žegnano.

Mu vodo je podala:
Le čisto vun popij!
In mu svečo je podala,
on grenko smrt stori.

Prelubi moji svati,
jas prosim vas lepo,
le prav veseli bodite
na moji ohceti!

Prelubi moji fanti,
le jemlite si vzgled,
vi nikar ne zapustite
zaljubljenih deklet!

Kdor ledik se poroča,
ledik ostane še,
enkrat ti bo taka vroča,
zdaj ne zavedaš se.

GNI 11.953, zps. J. Lešnik, Kebelj pri Oplotnici, 1908.

Št. 17

Jaz bi se pa rad u- žie- nu, pa mi bli- zu gli- he ni,
jaz bi se pa rad u- žie- nu, pa mi bli- zu gli- he ni.

Jaz bi se pa rad užienu,
pa mi blizu glihe ni,
jaz bi se pa rad užienu,
pa mi blizu glihe ni.

|: Ena dekle mi je gliha,
pa je revnega stanu. :|

|: Cela žlahta mi jo brani,
da jo ne smem u zakon vzet. :|

|: Jaz pa žlahto bom ubogav
in bogato bom uzev. :|

|: Ob enajstih je biv poročen,
ob dveh pa že bolan leži. :|

|: On je prosiv svojo ženo,
naj gre po prvo ljubico. :|

|: Žena ga je ubogala,
šla je po prvo ljubico. :|

|: Kaj bom jaz s teboj hodila,
k sem prerevnega stanu. :|

|: Ko pa diškele u hišo stopi,
dišno roko mu poda. :|

|: Potem pa vzame glažek vode,
glažek žegnane vode. :|

|: V drugo roko pa uzame
jeno svečo žegnano. :|

|: Ko je diškele to storila,
on je hmirati začev. :|

Vi preljubi starši,
vzemite si od mene vzgled,
da ne boste zabranjevali
fantom zaljubljenih deklet!

Vi preljubi fantje,
vzemite si od mene vzgled,
da ne boste zapuščevali
prvo zaljubljenih deklet!

Št. 12

Fanteč moj na Trole vandra,
gvar pa zdaj bovan leži.
Pošto me nazaj pošila,
mvaðe me Slovenčeca:
Aj, Slovenka, dej me zdravje,
al pa pošle grejanko smart!
Smartø tø glih na prvošem,

zravje sama rada jmam.
Ka t ja Nemka kraje zbrava,
nej t še Nemka zravje da.
Svečæo mo ja paržgava,
Anzæl precì vamedli,
Anzæl precì vamedli,
par tø prič dušo zroči.

Zps. A. Breznik v Ihanu, okoli 1899 (št. 31 v III. zv. njegove rokopisne zbirke v Štrekljevi zapuščini).

Zusammenfassung

DIE BALLADE VON DER RACHE DER VERLASSENEN GELIEBTEN

Der Kern der Ballade ist alltäglich einfach: (Sofort nach der Heirat) erkrankt der junge Mann schwer (und stirbt), weil er seine Geliebte verlassen (und sich mit einem anderen Mädchen verheiratet) hat; damit hat er die Rache der ersten Geliebten auf sich geladen.

Das bisher gesammelte Material, welches 20 Beispiele umfasst, kann hinsichtlich der angewandten Motive in drei Gruppen gegliedert werden.

Für die erste Gruppe, welche hauptsächlich Aufzeichnungen vom Gorenjsko umfasst, ist es bezeichnend, dass das Geschehen lokalisiert ist und die beiden Hauptpersonen beim Namen genannt werden; ausserdem enthält es eine Reihe von Nebenmotiven und Redewendungen, die aus anderen slowenischen und südslawischen erzählenden Liedern bekannt sind. Das Mittel, welches bei der Rache der Geliebten Gebrauch findet, ist das zaubermässige Kräutersieden ohne Feuer und Wasser, welches in die Ferne wirkt.

Die Beispiele der zweiten Gruppe stammen hauptsächlich aus der Steiermark. Es ist für sie bezeichnend, dass die Untreue des Bräutigams sozial bedingt ist: er gibt die Geliebte auf, um ein reiches Mädchen zu heiraten. Der inhaltliche Kern ist in den einzelnen Beispielen reichlich verschieden geformt, allen gemeinsam aber ist, dass vom Zaubern keine Spur mehr übrig bleibt, es wird nur von der Erkrankung des Bräutigams berichtet, welche als Folge der Rache der Geliebten dargestellt wird. Bezeichnend ist das Motiv, der Kranke könne nicht sterben, bevor ihn die Geliebte besucht. Wie in der ersten Gruppe werden auch hier Ausdrucksmittel verwendet, wie sie in den slowenischen erzählenden Liedern gebräuchlich sind.

Die dritte Gruppe ist der Anzahl der Beispiele nach die kleinste und ist landschaftlich nicht umgrenzt. Bezeichnend bei ihr ist die Betonung der nationalen Zugehörigkeit: der Bursche verlässt das Mädchen, weil er in deutschen Landen eine deutsche Geliebte gefunden hat. Die Beispiele sind dem Umfange nach kürzer und auch inhaltlich verstümmelt, teilweise ohne richtige balladenhafte Tragik und näher den Liebes- als den erzählenden Liedern.

Die Melodien sind nur bei neun Beispielen erhalten, wovon 6 in die erste Gruppe, 2 in die zweite und 1 in die dritte Gruppe einzureihen sind. Das älteste Beispiel wurde 1837, das jüngste 1961 aufgezeichnet.

Der Rhythmus der Melodien aus der ersten Gruppe stimmt mit dem metrischen Muster des Textes überein, welches den uralten slawischen dreiteiligen Achtsilbenvers (3 + 2 + 3) darstellt. Hier und da ist die urtümliche rhythmisch-metrische Formel verschwommen bzw. in einer entwicklungsmässig jüngeren Form vorhanden, dessenungeachtet sind jedoch die Beispiele der Melodie nach verwandt.

Der architektonischen Form nach gehören die Beispiele der ersten Gruppe zu den ältesten slowenischen Liedern. Die Strophen sind nämlich der Regel nach zweizeilig mit Wiederholung des zweiten Verses oder beider Verse, in einem Beispiele aber entsteht die Strophe lediglich durch Wiederholung jeder Zeile. Die Melostrophe ist zur Mehrzahl aus einer Phrase gebaut, die mit einigen Veränderungen wiederholt wird.

Bei der zweiten Gruppe ist die metrische Formel ein Distichon, entweder 8 + 7 oder 6 + 5, die zwei einzigen erhaltenen Melodien sind vierteilig und der Struktur nach ziemlich einfach.

Auch in den Beispielen der dritten Gruppe herrscht das Distichon 8 + 7 vor. Die einzige Melodie ist zweizeilig und stimmt mit der zweizeiligen Strophe überein. Aus der Gestaltung der melodischen Linie und der melodischen Verwandtschaft mit einigen Instrumental- bzw. Tanzmelodien wäre zu schliessen, dass die Melodie ursprünglich nicht für diese Ballade bestimmt war.

Nach den Ergebnissen der Text- und der musikalischen Analyse des Materials schliesst die Autorin, dass die drei Gruppen von Beispielen auch drei Alters- bzw. Entwicklungsstufen der Ballade darstellen. Der Vorrang gehört allerdings der ersten Gruppe, schon wegen der allgemein menschlichen, zeitlich ungebundenen Thematik und der altertümlichen Ausdrucksmittel, andererseits aber auch wegen der metro-rhythmischen und der architektonischen Form der Melodie. Die Entstehung dürfte ins Mittelalter zu setzen sein, einigen Anzeichen nach genauer ins Ende des 15. Jahrhunderts. Die zweite und dritte Gruppe stellt jüngere Entwicklungsstufen dar, die beiden müssten — der Anwendung des sozialen und nationalen Momentes nach — nicht früher als am Ende 18. Jahrhunderts gestaltet worden sein.

Alle drei Formen sind hier und da noch heute anzutreffen, doch kommt die Ballade im gewöhnlichen Repertoire der Volkssänger nicht mehr vor.

Zuletzt berührt die Autorin noch die Frage des Ursprungs der Ballade. Da Lieder mit dem Motiv der Rache der verlassenen Geliebten bei anderen Völkern ausser bei den Südslaven nicht vorkommen und auch dem einzigen deutschen Beispiele — aus Gottschee — der südslawische Ursprung zugestanden wird, müssten die Untersuchungen in dieser Richtung betrieben werden. Tatsächlich finden wir ein ähnliches Beispiel, fast richtige Variante, in der kroatischen Volkspoesie, aufgezeichnet auf der Insel Hvar. Das Grundmotiv kommt zwar in dalmatinischen Liedern mehrmals vor, nur ändert sich der Rahmen. Bei den Serben werden nur einzelne Motive angetroffen, thematische Varianten des Liedes aber sind wieder bei den Bulgaren vorhanden. Wie aus dem slovenischen Material und aus dem Vergleich mit fremden Beispielen hervorgeht, konnte die Ballade nicht unmittelbar nach einer fremden Vorlage entstanden sein, sondern ist ursprünglich slovenisch und dem Nachleben der altslawischen Überlieferung entsprossen.

Um den Lesern, welche die slovenische Sprache nicht beherrschen, dennoch einen Einblick in das Material zu ermöglichen, sei am Ende eine Variante aus der ersten Gruppe (Nr. 16 — aufgezeichnet in Roote durch Fr. Kramar 1914) in deutscher Übersetzung, möglichst worttreu und im gleichen Versmass, dargeboten:

Wem schläfert es, soll schlafen geh'n,
also tat auch der Anzel jung,
also tat auch der Anzel jung.

Bis Mitternacht schlief er gar gut,
nachher ging sammeln Hochzeitsleut',
nachher ging sammeln Hochzeitsleut'.

»O Hochzeitsleute, jauchzet nicht,
damit es Katra nicht vernimmt,
damit es Katra nicht vernimmt!«

Die Hochzeitsleut' betranken sich,
begannen jauchzen, piffen mit,
begannen jauchzen, piffen mit.

Als Katra es vernommen hat,
mit'm Finger hat ihm angedroht,
mit'm Finger hat ihm angedroht:

»Sei still, sei still, o Anzel jung,
denn du willst ein' Betrug begehen,
denn du willst ein' Betrug begehen!

Wenn morgen heller Tag erstrahlt,
so wirst du, Anzel, aufgebahrt,
so wirst du, Anzel, aufgebahrt!«

Sie brachte einen Kupfertopf,
mit Wurzeln war er vollgefüllt,
mit Wurzeln war er vollgefüllt.

Sie stellt' ihn mitten in die Flur:
»Da kochet jetzt, ihr Wurzelein,
da kochet jetzt ihr Wurzelein,

ganz ohne Feuer, Wasserlein
und ohne Gottes Gnade auch,
und ohne Gottes Gnade auch!«

Zu Mitternacht beim Glockenschlag,
schon Anzel krank zu Bette liegt,
schon Anzel krank zu Bette liegt.

Zu sieden fängt die Wurzel an,
jung Anzel schon im Sterben liegt.
jung Anzel schon im Sterben liegt.

Bevor der helle Tag erstrahlt,
ist junger Anzel aufgebahrt,
ist junger Anzel aufgebahrt.